

תולדות המחשבה המדינית

מרכיבי המחשבה המדינית

ש: מהי מחשבה מדינית?

ת: נבחין בין שלושה גורמים המרכיבים את המחשבה המדינית:

(1) פילוסופיה פוליטית

איננה שואפת לאוביקטיביות, אינה מנסה לתאר את המצב כפי שהוא. הפילוסופיה הפוליטית היא **נורמטיבית**, היינו, עוסקת ב**רצוי** (לעומת המצוי). פילוסופיה פוליטית תמיד שואפת ל-"נצחי", היא מעבר לזמן ולמקום.

(2) אידיאולוגיה פוליטית

מצד אחד, היא יוצאת **ממציאות קיימת** – בהווה, תקופה מסוימת, וחוזרת לאותה מציאות. (לדוגמה, הרצל - יצא ממצב של בעיית היהודים, ולזה הוא חוזר – אין כאן עניין של נצחיות).

מצד אחד, אידיאולוגים (אנשי המציאות, אנשי השטח) שואפים להכנס למגרש של התאורטיקנים (אנשי האקדמיה המלומדים). מצד שני, אידיאולוגים נוגעים גם בקוטב הפילוסופי - כל אידיאולוג יש לו מה לומר על טבע האדם.

(3) **תאוריה פוליטית** – יחסי עוצמה, מערכות שלטון, התנהגות, תרבות פוליטית וכו' – הכללות, שתפקידם לסדר לנו את המושגים בראש, להגדיר לנו צפי.

הכללה

אמפיריות

בני-אדם מטבעם זקוקים למערכת יציבה וברורה, שינוי חד מכה אותם בהפתעה. מתוקף העניין הזה, נוטים בני-האדם לעשות הכללות. בין אם אלו **הכללות** לגיטימיות או **סטראוטיפיות**. מעבר להכללה, תאוריה פוליטית שואפת להיות **אמפירית**, היינו, לתאר את העובדות, ולא להשליך על העובדות את הפרשנות/רגשות האישיות של הפרט החוקר.

פילוסופיה לעומת הגות

הגות

הגות כוללת בתוכה פילוסופיה, אך לא רק פילוסופיה אלא למשל גם שירה או יצירה קולנועית. ובעצם, **מסגרת של רעיונות כלליים על העולם**. ניתן ללמוד על תפיסתו של אדם על העולם, יחסים וכדומה – לא רק דרך יצירה פילוסופית.

ישנם הוגים אשר יכולים להיות אידיאולוגים פוליטיים, תאורטיקן פוליטי ופילוסוף פוליטי **יחד**, כדוגמת אריסטו.

פילוסופיה

פילוסופיה היא בהכרח יותר מצומצמת, הרעיונות של נושא או נושאים מסויימים, צריכים להיות מועברים בצורה מיוחדת – **שיטתית, מסודרת**, מאורגנת בצורה כזו שיש בבסיסה הנחות יסוד (**אקסיומות**).

פילוסופיה צריכה לערער את שלוות נפש האדם ע"י הדילמות שהיא מעלה. המחשבה המדינית ממקודת בעיקר בפילוסופיה מדינית מנהיים סבר כי ישנם אנשים יוצאי דופן, אשר יכולים להתעלות מן הכלוב ולראות דברים נצחיים – אינטקטואלים.

אחת הטרגדיות היווניות שהשפיעו על המחשבה המדינית היא "אנטיגונה" של סופוקלס.

בבסיס חיבור זה עומד המאבק של הגיבורה אנטיגונה, אשר מצד אחד עומד בפניה הצו של דודה קריאון, אשר אומר שאסור לה לקבור את אחיה שבגד במולדת. מצד שני, ציווי המצפון והדת שמחייב קבורה. הקונפליקט העומד במרכז החיבור הוא בין מדינה ומצפון, ו/או מדינה ודת.

האם אין ערכים שהם נעלים על ערכים פוליטיים? האם חברות שלמות תתפרקנה כתוצאה מאי ציות לשלטון החוק? האם יש לבנאדם לגיטימציה לסרב לפקודה שלטונית הנוגדת ערכים מהותיים שלו?

מחשבה מדינית בעולם היווני

מבוא הסטורי

לפרק זמן של כ-2000 שנה (המאה החמישית ושישית לפנה"ס), ההשפעה של המחשבה המדינית היוונית ניכרה באופן משמעותי. לדוגמה:

העולם המערבי מדגיש בצורה מובהקת את החשיבה הרציונאלית, דרך החשיבה והניתוח וכדומה. חשיבה כזו קיימת בתחומים רבים, כגון המדע והכלכלה. המקור הדומיננטי לצורת חשיבה זו הוא העולם היווני.

ש: מה היה בעולם היווני שהיה לו השפעה כה משמעותית?

ת:

מתוך דרך החיים שלהם, היוונים בעבר למדו לפתח ביקורת ולהשען על תבונתם, הם סרבו להחזיק בדרך חשיבה דינמית. מתוקף חשיפתם לתרבויות אחרות, שונות, כגון התרבות הפרסית (היוונים שחיו באסיה הקטנה – תורכיה), פיתחו היוונים את שיטת המחשבה הזו. כאן נולדה גם הפילוסופיה שאנו מכירים.

בעולם הפילוסופיה דאז היו שני מרכזים:

מרכז הפילוסופיה באתונה - רצון ללמוד דרך התבונה, הטלת ספק. מונוטאיזם. האדם מול העולם.

הפילוסופיה היהודית, ירושלים – מבוססת על אמונה. החשיבה ההגיונית מתחילה באל, ולא באדם והעולם.

אתונה וספרטא

היוונים חיו בתקופה הקדומה ב-"ערי מדינה". מיעוט מן האנשים שחיו בערי מדינה היו אכן אזרחים. נשים, עבדים וזרים לא נחשבו לאזרחים. במסגרת שכזו התחזקה "תודעת השותפות" – קבוצות, היחיד רואה את זכותו מתוקף היותו פרט בכלל, קולקטיב.

החשיבה היוונית אומרת כך:

1. חינוך הוא דבר מרכזי, וצריך להיות למען המדינה והקהילה.

2. אדם אינו יכול להיות משויך למעגלים שונים של זהות.

המכנה המשותף כל העולם היווני הוא שהפוליטיקה היא דבר מקודש, היא השיא בהגשמה העצמית של האדם.

ספרטא – היתה אחת משתי ערי המדינה החשובות בעולם היווני, לקחה את התפיסה הקולקטיביסטית והקצינה אותה. המשמעות היחידה בעולם זה לחיי האדם – הוא להיות מחוייב למדינה. המולדת כערך עליון. רגע השיא בחיי אדם לפי התפיסה הספרטאנית, הוא המוות למען המולדת. לספרטאנים היו ערכים. הם אנשים הגונים, אינם מועלים מכספי מדינה, אומרים מעט ועושים הרבה.

אתונה – מציגה מציאות יותר מורכבת. **המדינה אמנם במרכז, אך יש מקום למעגלים פרטיים.** אין ציפייה מן האדם להיות רק לוחם, אלא הוא יכול לפעול בתחומים אחרים ואף להנות. ההנחה היא שיקראו לאדם לדגל, הוא יזנח הכל ויעמיד עצמו לשירותה של המדינה.

ההבדל בין אתונה לספרטא מבחינת מוסדות פוליטיים, הוא שבאתונה רק גורם אחד קובע בפוליטיקה – העם. (Demus – שלטון, Cratus – עם).

המוסדות המרכזיים באתונה הינם:

1. אסיפת העם.
2. מועצת העם.
3. בתי-הדין העממיים.

כיום, אין מדינה דמוקרטית. העם אינו שולט, אלא בוחר את שליטיו.

אין שום בעיה של חוסר לגיטימיות למנהיג במשטר הקיים היום, לשנות את מדיניותו. כל זאת מכיוון שאיננו חיים במשטר דמוקרטי.

1916- רץ לקדנציה שניה בארה"ב הנשיא ווילסון. הקונסנזוס היה דאז כי לא מתערבים במה שקורה ביבשת אירופה. הנשיא ווילסון הבטיח לבוחריו כי לא יערב את ארה"ב במלחמת העולם. בסוף 1917 החליט ווילסון לשלוח חיילים אמריקאים לאירופה, שהצילו את אנגליה וצרפת. החלטתו היתה לגיטימית לחלוטין, כי ארה"ב אינה משטר דמוקרטי.

1977- מנחם בגין רץ לראשות הממשלה. במצע שלו לא היה כתוב על כך שיעשה הסכם שלום עם המצרים, שבעקבותיו תיסוג ישראל משטחים כבושים. לא היה כאן מעשה לא לגיטימי, לא היה מבחינתו מקום לשאול את העם.

הגות פילוסופית בעולם היווני

הפילוסופיה הקדם-סוקרטית

1. הפילוסופיה של הטבע

פילוסופים שעסקו בנסיון להבין את הטבע (תחומם של המדענים דהיום). גישה שסרבה לקבל דברים כמובנים מאליהם.

הרקליטוס

פילוסוף ידוע בגישת הפילוסופיה של הטבע. מבחינתו כל ההווה היא דינמית, לרבות הטבע והמציאות.

אמר הרקליטוס, "אינך דורך פעמיים באותו נהר" – דהיינו, הנהר אינו אותו נהר, המים זורמים ומתחלפים.

"דיאלקטיקה" – התפיסה של אחדות הניגודים. הרקליטוס הוא אבי תפיסה הדיאלקטית בפילוסופיה. תפיסה זו מאמינה בכך שתמיד יש תהליך דינמי, שבו יש תזה ואנטי-תזה, כדי ליצור סינטזה. אחדות סטטית היא מוות, והחיים הם מאבק דינמי.

א. מתוך תפיסה הרקליטית, אפשר להגיע לתפיסה לפיה המלחמה היא מהות הטבע.

נאמר כי הדבר הטוב ביותר שהפאשיזם באיטליה הביא לאומה האטלקית הוא המלחמה והמוות, מכיוון שהיא היתה שרויה במצב של ניוון ונהנתנות, משחקים חסרי תכלית.

ב. ניתן בנוסף ללכת עם הרקליטוס שהמלחמה היא במובן הרוחני/אידיאלי. שום דבר טוב לא יוצא בלי מאבק על דעות.

2. הגות חברתית / סופיסטית

הסופיסטים היו המורים שלימדו את בני האצולה היוונית את היכולת הרטורית, כיצד לעמוד ולדבר (ביחוד באסיפת העם). אפלטון טוען כי הטיעונים שלימדו הסופיסטים את בני-האצולה, לא עסקו בחוכמה, אלא יותר "טיעונים מוצלחים", מעין שווק שכזה. עוד אומר אפלטון כי ענייני החוכמה היו בידי הפילוסופים.

ההנחה הבסיסית עפ"י הסופיסטיים היא שיש הבדל בין עולם הטבע (פיזיס - Physis) לבין עולמם של בני-האדם (נומוס - Nomus). בעולם הטבע יש חוקים מוחלטים, נצחיים. בעולמם של בני-אדם יש החלטות מוסכמות, בני-האדם מחליטים מה טוב ומה רע בעיניהם.

גישתם של הסופיסטיים היא כשחיים במסגרת של מדינה, ההנחה של הסופיסטיים היא לציית לחוקי המדינה. טיעונם של "דור האבות" של הסופיסטיים הוא "האמנה החברתית", לפיו אנשים מחליטים על מערכת נורמות עפ"י מה שטוב להם, ומביא להם יתר יציבות. חברות שונות מחוקקות אמנות שונות.

הדור השני של הסופיסטיים יצאו בהנחות בוטות יותר, כגון הטענה של **טרסימאכוס** לפיה "כמו בעולם החיות, כך בעולמם של בני-אדם, הכח – הוא הצדק", כלומר **החזק מנצח**. החזקים מחוקקים את החוקים, והחלשים צריכים להכנע.

כשאפלטון מתעמת מול צורת החשיבה של הסופיסטיים, הוא מצליח בגלל כשרונו לקבור אותה למשך 2000 שנה או יותר, ולהתחיל את אותו מסע, שהפך לבסיס בעולם המערבי, של **דיבורים על אמירות מוחלטות**, שאינן תלויות בזמן או במקום (טוב או רע).

בימינו, מאד מקובל לבוא ולומר שכל פרשנות לגיטימית, וכל דבר זה עניין של זווית ראייה – זוהי חשיבה סופיסטית.

סוקרטס (469 – 399 לפנה"ס)

סוקרטס היה במהותו אדם פשוט. רוב הדברים הידועים על סוקרטס הינם מתוך הדיאלוג של אפלטון הקרוי "המשתה". ידוע כי היה בעל יכולת כריזמטית להרשים אנשים צעירים. המטודה שלו היתה אנטי-אקדמאית מובהקת.

סוקרטס לא צייד את תלמידיו בערכים לימודיים אלא בכלים אשר יאפשרו להם לחשוב. **הכלי שלו זה המילים – המילים אשר מבטאות חשיבה**. סוקרטס מעוניין שאנשים יגיעו לאמת – לנצח, דרך המילים, ולא שיגיעו להצלחה.

ההבדל הבסיסי בין סוקרטס לסופיסטיים, הוא, שהסופיסטים עוסקים ב-"מה נכון לחשוב", וסוקרטס עוסק ב-"ידיעה הנכונה". הידיעה היא דבר מופנם וחוויתי, אם אדם באמת יודע משהו – הוא אינו יכול לעשות משהו אחר.

משנתו סוקרטס:

1. "מי שידע את הטוב, לא יכול לעשות רע".
 2. ידיעה היא ידיעה אינטלקטואלית, ולא רק אינטואיטיבית. לידע מגיעים רק אחרי דיון מפרך, לעיתים נגד הרגש. סוקרטס פותח את הגישה הרציונאליסטית, העוברת כחוט השני במערב עד לעידן הפוסט-מודרניסטי.
 3. יש זיהוי מוחלט בין תבונה לבין מוסריות. כלומר, כל דבר תבוני אמיתי לא יכול להיות אנטי-מוסרי. אלמנט זה השפיע על המערב בצורה גדולה.
 4. העמדת המוסר על ציוויים אוניברסאליים, שלא תלויים במקום או בזמן.
- סוקרטס נידון למוות באשמה שהוא ממריד את הדור הצעיר להטלת ספק בקיומם של האלים. חייו ומותו של היו חיים יוצאי דופן.

שתי סיבות הקשורות להוצאתו להורג:

1. **רובד חיצוני/היסטורי** – אתונה בשלהי חייו של סוקרטס, היא כמה שנים לאחר תבוסתה מידי ספרטא (404 לפנה"ס). ספרטא העלתה שליטים מטעמה באתונה, אשר התנגדו לדמוקרטיה. בסוף המאה הם הופלו, והחל מרדף אחרי אנשים שחברו איתם. סוקרטס וחבריו היו קשורים לאותה ממשלת בובות סטארטנית באתונה ("שלטון 30-"). אנשים סברו שסוקרטס כופר בדמוקרטיה ולכן ביקשו להעמידו לדין.

2. אפלטון מבין שהסיבה העמוקה באמת למשפטו ומותו של סוקרטס, היא שבין הפילוסוף לבין המשטר הפוליטי (במיוחד הדמוקרטי) יש עוינות ברורה, יש מתח ברור. פילוסוף הוא אינדיבידואליסט, ואינו מוכן לקבל עקרונות כי ההמונים – מעצם היותם רוב, יודעים את האמת. סוקרטס מביא את האנשים למחשבות שיכולות להיות מסוכנות. טוב לו לשלטון הדמוקרטי שניתנו יחשבו ברמה רדודה.

שטראוס, פילוסוף פוליטי בולט בעשרות השנים האחרונות, טוען בספרו "רדיפה ואומנות הכתיבה" שכל פילוסוף באשר הוא פילוסוף, אם יאמר מה שהוא באמת חושב, חייב להיות במצב של רדיפה מתמדת ע"י החברה. החברה לעולם איננה בשלה לקלוט את הכיוונים האינדיבידואליסטים של הפילוסוף. אחד הפתרונות, מבחינת שטראוס, הוא שהפילוסוף כותב את משנתו בצורה צינית, בעלת כפל-משמעויות, אשר רק אנשים חושבים יבינו את תוכנו האמיתי.

אפלטון (428 – 347 לפנה"ס)

אפלטון היה בן אצולה, אריסטוקראט אתונאי, אשר התחבר לסוקרטס וחזה את מותו. אפלטון גמר בדעתו כי צריך שהשלטון יהיה בידי אנשים כמו סוקרטס. מבחינת אפלטון, דמוקרטיה נמצאת בתחתית – שלטון ההמונים הרדודים, ושלטון הפילוסופים – נמצא בדרגה הגבוהה ביותר. בין שתי אלה יש טווח שלם של אפשרויות (לדוגמה, השלטון הספרטאני).

יישום מטרת אפלטון, שתי אפשרויות:

1. חינוך הפוליטיקאים וחינוכם להיות פילוסופיה.

2. מצב בו הפילוסופים ישתלטו על ההנהגה עם הזמן.

לשם כך, הקים את מוסד האדמיה האפלטונית, שם חינך את בני האצולה לחשיבה פילוסופית. **חשיבתו של אפלטון היא מופשטת** (מעצם היותו מתמטיקאי – חשיבה דדוקטיבית), ולכן אפלטון בנה את הדגם הראוי לפוליטיקה בצורה גאומטרית - מופשטת. **יש הבדל ברור וחד בין החשיבה הפילוסופית הפוליטית של אפלטון לבין החשיבה הפוליטית של גדול תלמידיו ויריביו – אריסטו.** אריסטו, לעומת אפלטון, היה ביולוג – חשיבתו תכליתית/פונקציונאלית, ולא מופשטת.

חשיבה אפלטונית – תמיד נוגעת קודם כל בשמים, ומנסה להחניט את השמים על פני האדמה. חשיבה זו נוגעת באוטופיה, בנצח, משהו שאינו קיים. אפלטון מאמין שהמהות של הדברים לא נמצאת בתוכם – אלא מחוץ להם, בשמים ("תורת האידאות של אפלטון" לדוגמה: יופי, רשע). אפלטון הוא הראשון שכתב שהגוף והנשמה הם שני דברים שונים.

חשיבה אריסטוטלית – מתחילה בארץ (מציאות), ומנסה להתקרב לאט לאט לשיפורים. **חשיבה פרגמטית** ובורגנית, עוסקת במציאות. אריסטו סבור שלעולם לא ניתן להפריד בין המהות הפנימית לבין הביטוי החיצוני. מבחינת אריסטו, אין הפרדה בין גוף ונשמה.

מדובר בשני דגמים מנוגדים לחשיבה הפוליטית.

במהפכה של המאות 16- וה17-, מושגה העקרוני הוא ה-"כח" (כח המשיכה וכו'). מהפכה זו היא מרד בחשיבה האריסטוטלית, וחזרה לגישה האפלטונית.

ה-"פוליטאה" של אפלטון או מדוע פוליטיקה היא מקצוע:

1. **מהו הצדק?** – התפיסה האלפוטונית אומרת כי אתיקה ופוליטיקה קשורות זו בזו, הפוליטיקה היא חלק מן האתיקה. לא ניתן לנהל דיון במטרות המדינה ללא דיון בתורת המוסר. המסקנה היא שיותר קל לאתר את המהות של הצדק כאשר עוסקים במדינה, מאשר כשדנים בצדק של הפרט.

"צדקה אומרים אנו מצויה באדם אחד ומצויה גם במדינה שלמה...תמצא הצדקה בדבר הגדול יותר, ותהא קלה יותר לתפיסה".

העולם המודרני לא משחק במגרש האפלטוני, הפוליטיקה איננה נתפסת בדרך בה אפלטון ניגש אליה. כשדנים במדינה, איננו דנים בה מזוית ראייה אפלטונית, איננו טוענים כי הצדק הפרטי הוא משהו קטן. האלטרנטיבה לגישה האפלטונית היא שאין קשר בין פוליטיקה למוסר (**מקינבלי**).

2. **מהי המדינה ?** – אפלטון בונה בצורה מלאכותית את מדינת הצדק, מהמסד ועד הטפחות. הוא משרטט את הראוי, ולא את המצוי.

"מדינה מתהוות, כמדומני, כיוון שכל אחד מאיתנו אינו דיו לעצמו והוא זקוק לרבים זולתו... האדם לבד לא יכול להסתדר"

הדבר הנכון מבחינת אפלטון הוא שכל אחד במדינה יעשה את מה שהוא יכול לעשות הכי טוב. אדם שעושה כמה מלאכות – לא יכול לעשות שום דבר טוב. אפלטון מדגיש את רעיון ההתמקצעות. ההתפתחות של המדינה היא מהדברים הכי בסיסיים ועד לצרכי המותרות (לרבות מסחר).

הצדקה במדינה תהיה, עפ"י אפלטון – שכל אחד עושה את הדבר הנכון, המידה הראויה – המינון הנכון. המדינה הכי לא צודקת היא המדינה שמאפשרת לאנשים נטולי השכלה/התמקצעות פוליטית – להנהיג. פוליטיקה היא חד משמעית מקצוע.

אפלטון סבור שהמקצוע הקרוי פוליטיקה דורש הכשרה רמה אחת מעל שאר המקצועות, וזו הכשרה פילוסופית.

צריכות להיות שתי שכבות מרכזיות בחברה:

א. **האנשים הפשוטים הרגילים** – דואגים לעצמם, ובלעדיהם המדינה לא יכולה להתקיים.

ב. **השומרים** – תפקידם לשמור ולהגן על המדינה. לאנשים אלה אין להם דאגה פרטית לעצמם, אלא לאינטרס הציבורי. הכשרתם של אנשים אלו היא מגיל ינקות. רוב חיבור ה"אפוליטאה" הוא כספר חינוך.

השומרים עצמם מחולקים לשתי קבוצות:

א. **הלוחמים.**

ב. **שליטים** – "השומרים הפילוסופים" – קבוצה של לוחמים בעלי הכשרה ויכולות מיוחדות. הם בעלי הכשרה פילוסופית, ותפקידם להכשיר את השומרים ולהנהיג את המדינה. קיימים בודדים אשר מגיעים לפסגה של השליטים.

השליט העליון הוא "המלך הפילוסוף". לא מספיק חינוך או הכשרה כדי להגיע לפסגת הפסגות, אלא צריך שתהא להם גם אינטואיציה. המלך הפילוסוף רואה את תפקידו בחינוך החברה, להראות להם את האמת.

השומרים יוכשרו בתחום הלימודים הרציונאליים ובתחום האומנויות. הם יהיו במסגרת סגורה (כמו ספרטא). אפלטון מבין שאי אפשר לחנך בלי מיתוסים. בנוסף, אפלטון מגדיר מראש מה לא ללמוד, קרי, צנזורה וסלקטיביות, שח"ח לא יצמחו להיות ביקורתיים כנגד המדינה.

האריסטוקרטיה צריכה להכיר בעובדה שהיא עליונה, וכן על פשוטי העם להבין כי הם נחותים.

אפלטון מבין שכדי להגיע למצב שהשומרים יהיו מחויבים למדינה, צריכים לסלק את שני הגורמים הכי משמעותיים שיכולים להשפיע על כך:

א. **מחויבות למשפחה** (מוסד הנישואין חייב להתבטל).

הפתרון הוא הפרדה בין התפיסה של קיום יחסי-מין והולדת ילדים לבין התפיסה של ביות והמוסד המשפחתי.

ב. **הקניין הפרטי.**

הפתרון לכך, מבחינת אפלטון, הוא ביטול הקניין הפרטי. מקור הבעיה בעיניו של אפלטון לא נובע מסיבות קומוניסטייות (אמונה בשוויון כלכלי) – אין בעיה עם כך שלהמונים יהיה קניין פרטי, אלא רק לשומרים.

מדינה זו, היא "מדינת הצדק".

הדמוקרטיה בעיני אפלטון:

בעולם הדמוקרטי הדבר האחרון שניתן לומר זה שאנשים יודעים את מקומם. האנשים הכי פחות מתאימים לעיתים מתיימרים לעשות את הדברים הכי קשים, הדברים שהם אינם יודעים לעשות, קרי להנהיג מדינה. עצם העובדה שאסיפת העם היתה קיימת באתונה, שנתנו לעם להיות פוליטיקאים, להחליט ולהנהיג, היווה את הקושי הגדול ביותר על אפלטון.

עפ"י תורת הנפש של אפלטון יש בנפשו של אדם שלושה רבדים:

א. **התבונה**

ב. **אומץ הלב**

ג. **תאוות**

ישנם אנשים שהחלק הדומיננטי הוקבע את עולמם זה התאוות, וזהו רוב העולם. ישנם מעט אנשים להם יש נחישות, גבורה ואומץ לב. הכמות הכי מצומצמת של בני אדם הם אלו שהחלק הדומיננטי בהם הוא התבונה, התבונה היא זו היכולה להגביל אדם ולקבוע לו את המינונים הנכונים לשליטה בשני הרבדים האחרים. משטר דמוקרטי, בעיני אפלטון, הוא משטר בו נותנים להמון אשר מנווט ע"י היסוד הנמוך ביותר, לקבוע את דמות המדינה. לעומת-זאת, שלטון השומרים של המדינה האידיאלית, שבראשו הפילוסוף, הוא האלטרנטיבה.

המשטר של ספרטא על לאין-ארוך על המשטר האתונאי, מכיוון שמה שניווט אותם היה גבורה, ולא תאוות, אך גם זה אינו האידיאל בעיני אפלטון.

אפלטון מעלה טענה נוספת על הדמוקרטיה אומר כי **המשטר דמוקרטי נותן לבני האדם את מה שנעים להם לקבל**, לעומת משטר פילוסופי אשר נותן לנתיניו את שהם צריכים, את הדבר המועיל.

האם אפלטון השפיע על העולם המערבי בו אנו חיים היום ?

לא – איננו חיים במשטר אליטיסטי שבראשה פילוסופים.

כן –

הפער הברור בין המנהיגות לבין ההמונים.

בית-משפט עליון הוא גורם אליטיסטי מובהק, הוא אינו נבחר, אינו סבור שמטרתו הנהגת העם, אלא לעמוד מול מערכת החוקים, לפרשה. האדמיניסטרציה הציבורית, אנשים הנמצאים בשירות הציבורי ורואים עצמם כמשרתי את הציבור. בירוקרטים אינם נבחרים, הם ממלאים תפקיד שהם סבורים שהוא לטובת המערכת.

ביקורת על תפיסת אפלטון:

קרל פופר בספרו "החברה הפתוחה ואיביה" – שיטתו של אפלטון שוללת את חירות המחשבה, ניתן להגיע דרך דרכו של אפלטון לשלטון רודני ברור שמדכא מחשבות אישיות.

מי ישמור על השומרים ? מי ישמור שהם יעדמו ברף הכ"כ גבוה של עמידה בטובת הכלל ולא בטובתם האישית ?

אריסטו: בחיבורו "הפוליטיקה" מבקר את תורת השוויון האפלטוני. הוא טוען כמה טענות נגד דמות החברה של אפלטון.

א. אומר אריסטו שעד היום זה לא היה, המדינה הזו שאפלטון מדבר עליה, כך שכנראה שזה לא עובד.

ב. **כשדואגים לטובת הכלל, שום דבר טוב לא נעשה**. אם האינטרס היחיד הוא האינטרס "שלנו" ולא האינטרס "שללי", יש בכך להעיד על עצלנות. ומי שאוהב את כולם, לא אוהב אף אחד.

ג. **לא ניתן לבנות חברה ללא תא משפחתי**, ללא מעגלים, בבסיס חייב להיות מעגל פרטי – וזה נכון גם לגבי רכוש וגם לגבי משפחה, כשיש לבני-אדם יכולת להרגיש שייכות למסגרת אינטימית, מתוך כך הסיכולים לחוש שייכות למסגרות יותר גדולות.

"תורת האידאות" של אפלטון – אפלטון בזקנותו:

אפלטון מאמין שלכל דבר יש את המהות הפנימית שהיא לא בתוכו, אלא רעיונית – זוהי האידאה. הרעיון הפנימי נמצא בשמים, לא בארץ.

תורת האידאות של אפלטון מנסה לגשר בין שתי תפיסות בפילוסופיה היוונית הקדם סוקרטית אשר מצד אחד עמד בה **הרקליטוס**, ומצד שני נמצא **פאראמנידס** שהאמין ששום דבר לא משתנה וכי הכל סטטי ואחיד. אפלטון אומר כי בעולם הזה הכל דינמי, אך לעומת זאת בעולם האידאות – הכל נצחי, סטטי.

בני-האדם, צריכים לשאוף לאידאה. וכך גם בפוליטיקה, המדינה של אפלטון איננה האידאה, כי המדינה האידאלית היא בשמים. אפלטון מנסה להביא לנו את האידאה של דמדינת צדק, ואנו בחיינו נשאף להתרומם לאידאה הזו.

בחיבורים האחרונים של אפלטון, כגון **"מדינאי"** ו-**"חוקים"**, אפלטון נהיה יותר מורכב, מהוסס ופחות החלטי. אפלטון מסתפק במדינה פחות אוטופית, לא אידאלית, אלא כעת הוא מתרכז בבניית **מדינת חוק ראוייה**. הדרך להבין את **אריסטו**, את המחשבה הפוליטית האריסטוטלית, זה לא רק בהנגדה בין אפלטון לבין אריסטו, אלא כיצד הוא ממשיך את דרכו של אפלטון לאחר מותו, מן הנקודה בה אפלטון הפסיק.

במקום בו אלפלטון חתר לאינטואיציה של מלך פילוסוף, אפלטון הזקן מוכן להסתפק ב"מקום שני".

ההבדל המשמעותי ביותר בין התקופות: ההבדל הוא ביחס של המיון של המשטרים. אפלטון הזקן מתחיל את החלוקה המשושה (המזוהה יותר עם אריסטו). זו אומרת בגדול, שיש משטרים ראויים ולא ראויים. להלן החלוקה:

משטר ראוי	משטר פסול
יחיד	טירניה
קבוצה (מיעוט)	אולגרכיה
רבים	פוליטאה (דמוקרטיה מתונה) / דמוקרטיה (המונית)

דמוקרטיה, שהיא המושא הכ"כ ברור שלו להתקפות, לא בהכרח הדבר הגרוע ביותר עפ"י אפלטון הזקן. זה תלוי איזה סוג של דמוקרטיה. מתוך שלושת המשטרים הראויים, הדמוקרטיה המתונה היא בתחתית.

טירניה – משטר עריצות (טירן). **דמוקרטיה מתונה** – דמוקרטיה בה מבין הרוב שהוא מוגבל.

אפלטון יורד מהקומוניזם המאפיין את מעמד השומרים בפוליטאה. הוא הוגה מועצת-על של זקנים, אשר מה שבעיקר קיים אצלם הוא נסיון חיים (ולאו דוקא הכשרה פילוסופית). תפקידם לפקח על האליטה האריסטוקרטית.

אריסטו

אריסטו הוא אחד משני הפילוסופים הידועים ביותר בהיסטוריה, לצד אפלטון. אריסטו היה תלמידו של אפלטון ב-20 שנות חייו האחרונות של אפלטון.

אריסטו היה פריזמה דרכה אנשים חכמים הסתכלו על כל דבר. במאות ה-15, 16, 17, הלך רוח זה הפך למעצור בפני התקדמות מדעית. אלו שהעזו לחלוק על התורה של אריסטו, נחשבו לכופרים.

תפיסה טלאולוגית – תפיסה הדוגלת בתכלית. שאלותיו של אריסטו את שאלות **פונקציונאליסטיות** ("לשם מה?") "מה יצא מזה?" "במה זה מועיל?"). שאלות הרואות את מה שעתיד לצאת כקודם למה שהיה קודם (שולחן, קודם לעצים אשר הוא עשוי מהם).

אריסטו טוען שבני-האדם צריכים ליצור לעצמם הררכיה של תכליות. אל לאנשים לראות רק את אשר מול עיניהם, אלא להסתכל מזוית של המטרה הרצויה בסופו של דבר.

החיבור "אתיקה" (מהדורת ניקומאכוס) של אריסטו:

מה מביא את האדם לאושר ?

עמנואל קנט במאה ה-18 - לא הסכים לשלב את המוסר והאושר.

אריסטו בניגוד לאפלטון מציג פילוסופיה הרבה יותר מתונה. הוא ממשיך את המורשת הסוקרטית המדברת מרכזיות התבונה, אך אינו מוכן לתת דומיננטיות מוחלטת לעולם ההכרה. הוא מחפש איזון בין תבונה, כוונה ונסיון. התבונה היא מורה הדרך המרכזי להגיע לאושר, אך לא מורה הדרך היחיד. הדרך אל האושר קשורה במעשה / פעילות / התנהגות נכונה וראויה ("**אטוס**"). האדם לומד דרך עשייתו.

בחירת שביל הזהב, שילוב הדברים, היא חשיבה פרמטטית. האדם מגיע לפילוסופיה מתוך נסיון חיים. זוהי פילוסופיה בורגנית.

אושר של אדם תלוי בשני גורמים מרכזיים:

א. **תכונות האדם.**

ב. **הגורל.**

יכול שיהא אדם עם תכונות מסויימות, אך שהגורל לא משחק לטובתו. ככל שאדם פועל בצורה נכונה יותר ע"פ התפיסות שהוא מציג, כך המשקל של הגורל מצטמצם.

אריסטו פונה לכיוון אחר בסוף חיבור ה-"אתיקה". התכלית העליונה היא מימוש הפוטנציאל האנושי, להבין מה הוא אדם. כלומר, רק חיים מופני תכלית שכלתנית, הם חיים המביאים לאושר, ולא סתם מידת האמצע (שביל הזהב). ישנן שתי דרגות של תבונה:

א. **תבונה מעשית** – הסתייעות בתבונה עבור דברים פרקטיים. (בשביל ההמונים)

ב. **תבונה עיונית** – תבונה פילוסופית, חיי עיון. האושר העליון הוא חיים של **עיון טהור בשאלות מאטפיזיות**. (מיועד למעטים, בעלי סגולה).

הצורך במדינה הפועלת עפ"י אתיקה, ברור מכיוון שבני האדם אינם חיים לבד, אלא במסגרת עם בני אדם אחרים. עלינו למצוא את הדרך האתית הנכונה לחיים משותפים.

בלי פוליטיקה, עפ"י אריסטו, אין אתיקה. כי בני-אדם לא יכולים לחיות לבד, ואם יחיו במדינה פוליטית מושחתת, יהיה להם קשה מאד לחיות חיים מוסריים.

אריסטו לא טען שהוא מנסה להיות מנוטרל מערכים, כלומר הוא אינו מנסה לדון בפוליטיקה בצורה א-מוסרית. עפ"י אריסטו, אם אדם בא מתוך תבונה של חיפוש אחר המשטר הראוי, הוא צריך להתמודד עם המציאות כמות שהיא, ולכן הוא דן בעלייתם ונפילתם של משטרים פוליטיים שונים בחיבוריו.

שאלות שאריסטו מעלה:

א. **מהי מטרת השימוש בעוצמה הפוליטית ?**

מי ששולט, לשם מה הוא משתמש בעוצמה הפוליטית שבידיו ? לטובת השלטון או לטובת החברה ? האם השלטון הוא שלטון הפועל עפ"י נורמות חוקיות ?

ב. **מהי טובת המדינה ?**

שלטון דמוקרטי – טובת הציבור. משטר טירני – שם מעניין את הטירן טובת עצמו שלו, ולא מעניין אותו החוק. קבוצות מיעוט שליטות (אוליגרכיה) – קבוצה זו רואה את טובתה האישית, ולא את טובת העם. התבונה שמגיע אליה אריסטו, היא שדמוקרטיה קשורה יותר מכל דבר אחר בכך שהמעמד הכי חזק בחברה הוא המעמד הביניים. כך זה בדמוקרטיה המערבית, למעמד הבינוני הרחב יש מספיק מה לאבד, ומצד שני הוא לא כל-כך "רעב" למהפכות. המעמד הבינוני אינו זקוק לשינויים דראסטיים, אלא רק לשיפורים. לכן אריסטו מבקר חריף של הדמוקרטיה האתונאית. הוא מעוניין כי הדמוקרטיה תהיה הפוליטאה, דמוקרטיה עם מנגנוני שיפור וכו'.

הסכנה הכי קשה האורבת לפיתחה של דמוקרטיה מערבית, היא שחלק מן המעמד הבינוני מאבד את יכולותיו הכלכליות, ומצטרף למעמד העניים, אותם עניים אשר אינם יכולים להנהיג מדינה. יש **קורולציה בין משתנים סוציו-אקונומיים למשתנים פוליטיים**.

דוגמה: הנאציזם, בניגוד למיתוסים, לא התהווה במעמד הפועלים הגרמני. הנאציזם התפתח במעמד הבינוני אשר מצבו הורע כתוצאה מהשפל הכלכלי של אותה תקופה. היטלר, הבטיח למעמד הבינוני דאז, לחזור לאותה רמת חיים אשר לה הם הורגלו. ואכן, בתמיכתם היטלר הפיל את הדמוקרטיה שהיתה שלטת בגרמניה.

בעידן גלובאלי, כמו היום, קשה לקיים מדיניות רווחה. יש תחרותיות רבה, הברוקרטיה מעכבת התפתחות כלכלית. כל מפלגות השמאל במערב, משחקות במגרש הקפיטליסטי הברור.

כיצד נמנע את קריסת המסגרות החברתיות ? איך נעזור לעניים ? איך נצמצם את הגברת הפערים ?

אלו הן שאלות שעוסק בהן אריסטו כבר לפני 2400 שנים, ככל שיותר אנשים "מאבדים את התקוה", כך נוצר מצב יותר מסוכן כלפי הדמוקרטיה, כלפי תסיסה, מהפכה.

נקודה נוספת לויכוח בין אריסטו לאפלטון:

גם אריסטו וגם אפלטון רואים את קדימות החברה ליחיד. הראייה היא קולקטיביסטית, הגדרת הזהות של היחיד קודם כל נובעת מהיותו חלק מן הכלל. אך אריסטו, אינו מוכן ללכת למחוזות כ"כ קולקטיביסטיים כמו אפלטון, הוא אינו מוכן לבטל את היחיד לגמרי. אריסטו טוען, כי יש לאדם מעגלים של שייכות, ואסור "למחוק" את המעגלים, מכיוון שאדם הוא חלק מכמה מעגלי זהות.

על-פיו, דוקא הקיום של התא-המשפחתי, הוא בבסיס קיומה של המדינה. התא המשפחתי נותן לאדם את הרגשת המחויבות והאחריות. המדינה לא יכולה להתקיים ללא התא המשפחתי, ולכן עפ"י אריסטו, תורתו של אפלטון לא יכולה להתקיים.

המדינה, צריכה להיות מדינה קטנה, וזאת מכיוון שמדינת ענק נותנת תחושה של מחויבות מופשטת, ולא עמוקה. אריסטו מציג תפיסת מדינה שלא רלוונטית לחיינו כיום.

כל מי שמושפע מאריסטו עד היום, ותומך ב-"חברה אזרחית", טוען שאסור שיהיה רק יחיד מול מדינה, חייבים להיות תאים ומסגרות שהן מסגרות ביניים, בין היחיד ובין המדינה. מסגרות אלה מבוססות קודם כל על המשפחה, לאחר מכן מסגרות חברתיות מיידיות (כגון כפרים, ערים וכו').

אחד מן המשברים הקשים של חברה דמוקרטית כיום, היא התפרקות החברה האזרחית. בעידן הנוכחי, קשה לקיים חברה אזרחית, וכשזה קורה, אנשים דואגים לאינטרסים של עצמם, אין להם תחושה של מחויבות. אטוס ה-"אנחנו" אינו קיים.

התובנות שנותן אריסטו הן מעמיקות מאד (אם כי לא תמיד רלוונטיות). בשלב מאוחר יותר, חיברו בין יסודות מתוך משנתו של אריסטו לבין צורת חשיבה שנקראת "רפובליקניזם".

העולם ההלניסטי – רומאי

תלמידו של אריסטו, אלכסנדר מוקדון, בכיבושיו, "פתח" את העולם ההלניסטי. החזון שלו היה להקים עולם חדש, עולם שיחליף את ההוויה של ה-"פוליס", הוא שאף לעולם של קוסמופוליס, קרי מדינת-על. מוקדון חתר לסינטזה בין תרבויות, בין המזרח למערב.

עד ימיו, היוונים ראו את התרבויות האחרות כנחותים. מוקדון אמר שיש לעולם היווני הברה מה לקבל מן התרבות המזרחית.

מוקדון נתפס כמנהיג כריזמטי.

מקס וובר: כריזמה (מתת-אל) היא פרי דיאלוג בין אדם לבין הקהל שלו.

כל אדם הנתפס כמשיח, כאדם-אל, הוא כריזמטי. מוקדון הוא הגדול מכולם בהיבט הכריזמטי (היטלר, לנן, אלביס, הרבי מלובביץ').

האימפריה של מוקדון התפרקה בסופו של דבר לכמה תת-אימפריות הלניסטיות. המחשבה היוונית, איננה זהה למחשבה ההלניסטית, למרות שהיסוד היווני היא מרכיב דומננטי בעולם ההלניסטי.

המעבר מהפוליס לקוסמופוליס, יצר שינוי עצום בתודעה הפוליטית. הפוליס אמנם לא נעלמו, אך הן היו חלק ממסגרת האימפריה הגדולה, ולא עיר-מדינה לכשעצמה. במצב שבו האדם כפרט עומד מול מדינת ענק, שני הצירים שהיו חלשים בעולם היווני, הולכים ומתחזקים. והם:

א. האינדיבידואליזם (הפרט)

ב. אוניברסליזם (מדינת הענק)

הקולקטיביזם, קיבל הרבה פחות דגש.

לא כל תפיסה אינדיבידואליסטית היא אוניברסליסטית. אך בפירוש אפשר לחבר בין השניים, באופן טבעי, לומר כי "אני אכפת לי מאדם כפרט, אך אכפת לי מאדם כפרט, עקב היותו חלק מן האנושות". כל אדם באשר הוא פרט, יש לו זכויות.

כיום, בעידן גלובאלי, שהכל "כפר גלובאלי", אנו בדרך למימוש של התפיסה ההלניסטית. מאידך, אנשים דואגים לזכויות האדם, לאיכות הסביבה – קרי, איכפתיות כללית, אף זו תפיסה הלניסטית.

מתוך השילוב הנ"ל, בעולם ההלניסטי צמחו זרמים שונים. המכנה המשותף לכולם הוא שכל הזרמים הציגו את הזהות האינדיבידואלית במרכז תוך החלשה ולפעמים ביטול של הזהות הקולקטיביסטית (שהיתה כה ברורה בעולם של הפוליס).

אי אפשר להבין כלל את התפתחות המחשבה המערבית במאות השנים האחרונות, ובוודאי בעשרות השנים האחרונות, מבלי להבין את ההשפעה העצומה של תפיסות פילוסופיות הלניסטיות על העולם המערבי, דרך גלגולים שונים, ובעיקר דרך הנצרות.

כל הזרמים המרכזיים בעולם המחשבה ההלניסטי, יוצאים מאקסיומה שמעמידה את האינדיבידואל במרכז. הסיבה לכך ברורה, המדינות ההלניסטיות היו גדולות, מנו הרבה מאד אנשים, תרבויות שונות. כשהאינטימיות ששיקפה את הפוליס נעלמה, אדם החל חושב על עצמו – חשיבה אינדיבידואליסטית מובהקת.

העולם בו אנו חיים כיום הוא **נאו-הלניסטי**, הלניזם מחודש. המדינה נתפסת כאמצעי לזכויות הפרט, מימושו וכד'.

ארבעת הזרמים הרעיוניים בעולם ההלניסטי:

א. **ספקנים** – אסכולה שהקצינה מה שהיה קיים כבר בחשיבה הסופיסטית, ודיברה על כך שאין אמיתות מוחלטות. הכל יחסי. האדם בעזרת ההכרה שלו, איננו יכול לדעת שום דבר בוודאות על שום דבר. הספקנים, שם יצא לפניהם ככאלה היכולים להגן על כל טענה. בראיה יחסית (**רלאטיביסטית**) זו יש משהו מאד מודרני, הספקנות מאד חזקה בימנו, בעידן הפוסט-מודרני.

ב. **אפיקוראים** – השיטה האפיקוראית התפתחה במאה ה-3 לפנה"ס. הם טוענים כי הדבר המשמעותי ביותר הוא חיי ההנאה, וכי האדם צריך לשאוף כל חייו לממש בצורה המקסימאלית את ההנאות. מבחינה פילוסופית, האפיקוראים היו מטיריאליסטים, קרי, העולם כולו עשוי מחומר – אין שום דבר רוחני צרוף. מבחינתם, גם לדברים רוחניים, יש חומריות. באשר לדת, אפיקורס הורה לתלמידיו כי ישנם אלים, אך הם אינם מתערבים במה שקורה. המשנה האפיקוראית רצינית יותר, מאשר הסטראוטיפיזציה שנעשה לה במחשבת חז"ל. בעולם חז"ל, אפיקורס הפך למזוהה, לא רק עם כפירה, אלא עם כל מה שקשור לזה ובפרט, נושא ההנאות החומריות. אך אפיקורס היה אדם אשר פיתח שיטה מאד רצינית, בטוענו שיש סוגים שונים של צרכים לבני האדם. צריך לעשות מיון של הצרכים הנ"ל. יש להבחין בין צרכים טבעיים, לבין אלו שאינם טבעיים. גם בתוך הצרכים הטבעיים, יש לעשות הבחנה בין אלו ההכרחיים לבין אלו שאינם הכרחיים. המסקנה היא שהצרכים הטבעיים ההכרחיים – הם צרכים ראויים. **הצורך הגדול ביותר הוא החשיבה – הפילוסופיה – חיי העיון** (כמו אריסטו). צרכים טבעיים אשר אינם הכרחיים, מסומלים יותר מכל ע"י **המין**, ולכן הפילוסוף יכול לחיות חיים מיניים, אך אסור לתת ליצרים המיניים להשתלט על האדם. הצרכים הלא טבעיים הבולטים ביותר הם **הכסף** וכל הנלווה לו, ו**הכבוד** (תהילה, עוצמה וכו'). העושר העילאי ע"פ אפיקורס, זהו אדם החי בצורה המקיימת את גופו בצורה ראויה, שומר על המינימום ומפתח את חיי העיון שלו בחברה ראויה, מטרתו העליונה היא מימוש מקסימלי של ההנאות – בצורה אינדיבידואלית.

ג. **ציניקנים** – הדמות המזוהה עם הציניקניות הוא **דיוגנס**. דיוגנס היה פילוסוף שטען שבני האדם לא זקוקים לכולם מן העולם, אלא למינימום של המינימום. ציניקן הוא אדם שבז לנורמות, למה שהחברה אומרת, למה שנתפס לצרכים הכרחיים. המשנה הציניקנית היא סופר אינדיבידואליסטית, אדם לא זקוק לאף אחד. ההשלכות הפוליטיות של עמדה זו ברורות, היא אנטי-פוליטית קיצונית.

ד. **סטואיקנים** –

הסטואיקנים הפכו, בעולם ההלניסטי והרומאי, למזוהים עם הפילוסופיה. הסטואיקנים היו תלמידי הציניקנים, אלא שהיו פחות קיצוניים. ישנן שלוש תקופות להגות הסטואית:

הדור הראשון של הסטואה, המאה ה-3 לפנה"ס:

כאן נקבעו היסודות. השיטה דוגלת בשילוב בין אינדיבידואליזם לבין אונברסליזם. בימנו, התפיסה הזו של השילוב הוא **"זכויות האדם"**.

הסטואים התנגדו בחריפות לעולם הפוליטי בו הם חיו, הם טענו כי האדם המוסרי בעולם שכזה צריך לברוח בתודעתו מן החברה הפוליטית, ולבנות לעצמו יחד עם חבריו את ה"**אלטרנטיבה המוסרית**" – חיים של מעגלים הולכים ומתרחבים שמעמידים במרכז את הדאגה האמיתית לאדם, באשר הוא אדם. המטרה הסופית היא יצירת "**המדינה האוניברסלית**".

הפער בין היחיד וחבריו לבין הפוליטיקה, הושפעו מן הציניקניות, בכך שהם טענו שצריך להתייחס בבזו לערכים שהברה רואה בהם כהכרחיים.

פן שני במשנה הסטואית בתקופה זו, אשר הוא מזוהה עם המונח שקיים עד היום "סטואיות", אומר כי האדם הראוי, בעל הסגולות, הוא אדם שמשליט בצורה מוחלטת את התבונה שלו על התאוות והרגשות (מושפע מאפלטון). הסטואיקן חייב להתייחס בשלוות נפש לכל הדברים שהוא עובר, כלומר, הוא יגיב בדיוק באותה דרך על ההצלחה הכי גדולה שלו, כמו על הכשלון הכי גדול שלו.

הפן השלישי הוא "**חוק הטבע**" – הטבע הפנימי האמיתי של האדם הוא (כמו אריסטו –) **חיי התבונה והעיון**. כל דבר בטבע יש לו חוקיות. החוקיות הפנימית של האדם זה להשמע לקול התבונה. הפוטנציאל הזה אצל רוב האנשים, לא בדיוק מתממש. הנקודה השניה בחוק הטבע היא שיש **זהות מוחלטת בין תבונות לבין מוסריות** (סוקרטס), כלומר לא יכול להיות מעשה מוסרי שאינו תבונתי.

חוק הטבע אומר שאדם שחי עפ"י התבונה וממילא מתנהג בצורה מוסרית, חייב להיות בעל חשיבה אוניברסאלית! כלומר, הוא צריך לראות את טובת בני האדם כולם כחלק מן הדרישה המוחלטת המוסרית-תבונתית. **אדם שאינו רואה את טובת האנושות לנגד עיניו – איננו אדם. כל בני האדם שווים**, ולכן מוסד העבדות שנתפס בעולם העתיק כדבר טבעי לגמרי, הוא פסול מיסודו.

התקופה הראשונה של הסטואיקנים מבטאת תפיסה אנטי-פוליטית.

הדור השני של הסטואה:

מה שנתפס כערכים רפובליקנים – רפובליקניזם – שהשפיע בצורה אדירה עד ימנו, כולל כמה ערכים שבזמן גסיסת הרפובליקה הרומית, בתפר שבין רפובליקה לקיסרות, הוצגו בצורה שיטתית ע"י אנשים שונים, אשר מהם היה **קיקרו** הרומי. ערכים אלו הם במידה מסויימת אידיאליזציה של תקופת הרפובליקה:

- א. ערכים גבריים המזוהים עם חברה גברית ולוחמת.
- ב. ערכים אריסטוקרטיים – יש בהם ביטוי להערכת חשיבותה של אליטה ראויה באוכלוסיה.
- ג. ערכים רפובליקניים אינם ערכים דמוקרטים ובמידה מסויימת יש ביניהם ניגוד חריף.

האתוס הרפובליקני:

א. **העמדת טובת הכלל במרכז**, אלא שבניגוד לתפיסה הדמוקרטית האתונאית, הרפובליקניזם הרומאי אינו מאמין שמי שיודע את טובת הכלל הוא ההמון, להיפך.

ב. **מי שדואג לטובת הכלל הוא מיעוט שעבר חינוך קפדני** ומוכן לוותר על טובות אישיות למען טובת הכלל – מיעוט זה צריך להיות אליטה חברתית כלכלית, עם נכסים ועושר. סופו של דבר, הטובים שאריסטוקרטיה זו, מגיעים לסנאט ומנסים לפתח את טובת המדינה, טובת רומא.

ג. **הרואיזם.**

ד. **פטריוטיזם.**

ה. **מסורת** – בין היתר, פחד משינויים דראסטיים ומהירים.

ו. **נחישות מתמדת.**

ז. **אמונה בשכל הישר של האדם** – הרוח המשפטנית הרומית.

שילוב של ערכים אלו יוצרים תרבות פוליטית מאד מסויימת ומיוחדת, שאיננה דמוקרטית, אך איננה דיקטטורית. לכן, מבחינה פוליטית-משפטית, הרפובליקניזם מדבר על משטר מעורב (**אריסטו**).

התרגום המודרני הברור הראשון במשטר פוליטי מסויים לרפובליקניזם נעשה בארה"ב בסוף המאה ה-18.

הערכים הללו חברו לערכים סטואיים במאה השניה והראשונה לפנה"ס, כלומר האליטה האריסטוקרטית ברומא הפנימה יותר ויותר ערכים סטואיים, ובקלות היתה יכולה להפנים בגלל שהיה בסיס משותף רחב עם המוכנות הסטואית לשלוות נפש.

הבעיה מתעוררת עם החשיבה האנטי-פוליטית של החשיבה הסטואית, אשר אינה עולה בקנה אחד עם החשיבה הפוליטית הרומית המובהקת. התקופה השניה הסטואית היא הזמן בו העולם הסטואי חדר לרומא, והערכים

הסטואים שולבו בערכים רומאים, אלא שהיה צריך לשנות את המשנה הסטואית בנקודה הזו, היה צריך לשנות אותה שתהא יותר פוליטית.

הפיתוח האמור (**ע"י קיקארו**) הוא אמונה בכך שהערכים הסטואים אינם מחייבים בריחה מן הפוליטיקה, אלא הם מחייבים את העלאת הפוליטיקה למרומי הסטואיות – **יצירת חברה פוליטית שמונהגת ע"י אריסטוקרטים שבחינוך שלהם, לתורה הסטואית יש משקל דומיננטי**, והם מסוגלים להגיע למצב שבו הם יקדישו את כל מה שיש להם לטובת המולדת, מתוך שלוה, גבורה, איפוק ושליטה על הרגש. ההבדל היחיד, אך העמוק, בין התקופה הראשונה הסטואית לשנייה, הוא בהכנסת הפוליטיקה והמחויבות למדינה לתוך המשנה הסטואית. בנוסף, ההתייחסות לרומא האוניברסאלית. הערכים הרפובליקניים-סטואיים נועדו מדינת מופת, אך זו לא מדינה הלניסטית, אלא מדינה אוניברסלית, אשר תביא את כל האנושות תחת ריבונותה, ותיצור אזרחות אוניברסלית.

בימנו, האיחוד האירופאי חוזר לאותה חשיבה – מדינת הענק האירופאית, אוניברסאלית, עם אזרחות לכולם.

התקופה השלישית של הסטואה:

רומא במאות הראשונה והשנייה לספירה, נכנס מימד מעין-דתי לערכים הסטואים, כאשר יש אומנה לא רק באחוות האדם, אלא אחוות האדם בצורה מעין מיסטית-רוחנית. תקופה זו חוברת לאותה תקופה בה **הנצרות** הולכת ומרחבת ברומא.

המחשבה המדינית הרומאית

רומא מציגה תקדים יוצא דופן, שלא היה כמוהו בעולם המערבי. שנות הזוהר מחלוקות לשתי תקופות מרכזיות:

א. תקופת הרפובליקה

ב. תקופת הקיסרות

רומא הרפובליקנית:

רומא הרפובליקנית הלכה בשני תהליכים מקבילים בו זמנית. שינויים פנימיים בתוך החברה הרומאית, ומצד שני שינויים חיצוניים המביאים לצמיחת אימפריה. ישנו קשר בין שני התהליכים.

מבחינה פנימית, החברה הרומאית, היתה אריסטוקרטית, כלומר היא נשענה על התפקיד המעצב אשר מצוי בידי המעמד הגבוהה ("**פטריוציים**"), לעומתם עמדו המעמדות הנמוכים ("**פלביאים**"). בתהליך חכם והדרגתי, הרומאים ביצעו העברה של עוצמות מידי האריסטוקרטיה לידי ההמונים, שעדיין שימרה עומצ יתר בידי האריסטוקרטים, אך נתנה לעם להיות חלק מן הפוליטיקה.

מבחינה חיצונית, רומא של המאה ה-3, מתחילה כעיר. בתהליך איטי, נחוש והדרגתי, רומא הלכה והרחיבה את מעגלי השפעתה, תוך כדי שימוש בשיטה של "**הפרד ומשול**".

הרומאים לא היו פילוסופים, הם היו אנשי מעשה, התחומים המרכזיים ביותר שבהם רומא נתנה תמורה נצחית לאנושות, היו כולם תחומים שביטאו חשיבה פרקטית, כגון, **המפעל ההנדסי, המפעל התחבורתי ו-מערכת המשפט הרומאית**. נסיונם היה לתת תשובות של שכל ישר.

דרך הסגולות הרומאיות האלו, הרומאים בהדרגה הרחיבו את האיפריה שלהם, תחילה לאיטליה, וכשהגיעו לסיציליה הם ניתקו ביריב הכי קשה שהיה להם בהיסטוריה – **קרטאגו** (חניבעל). היו שלוש מלחמות "פוניות" בין הרומאים לבין הקרטאגים. בסוף המאה השלישית לפנה"ס, הופכת רומא למדינה החזקה במערב. לאחר מכן, פנתה מזרחה, למדינות ההלניסטיות – מצרים, א"י, וכו'.

ככל שרומא הפכה ליותר אימפריה, עומצתהגנרלים הרומאים הלכה וגברה. הגנרלים יכלו לבקש ציות מהחיילים שלהם, ובסופו של דבר כמה גנרלים, גמרו את הרפובליקה הרומאית. סופה של הרפובליקה הרומאית הגיע **כשילויוס קיסר** עלה לשלטון.

המשנה הרפובליקנית איננה דמוקרטית. בראש רפובליקה לא עומד מלך או אדם שולט אחד. ברפובליקה יש לכאורה שליטים יחידים, כמו הקונסולים, ומוסד מרכזי אחד כגון הסנאט. לצידם קיימת אסיפה עממית, ולה יש טריבוניס, הם המנהיגים הפופולריים אשר מנהיגים את אסיפת העם. כל התפקידנים האלו דואגים לאינטרס הציבורי, "העמך" לא יודע את טובתו שלו, אלא מנהיגיו קבעו זאת בשבילו.

מוסדות הרפובליקה הרומאית:

- א. **שני קונסולים** – נבחרים לשנה עומדים בראש המדינה מבחינה ביצועית (כמו ספרטא). למסעות מלחמה גדולים, יצא קונסול. תחת הקונסולים ישנם **פקידים** שונים (פקיד משפט, פקיד אוצר).
ב. **הסנאט** – מוסד אריסטוקראטי מובהק שמורכב רק מפטריצים. הסנאט הוא מקבל החלטות במדינה.

קו התפר שבין תקופת הרפובליקה לקיסרות, נובע מן השילוב של שני הגורמים, כלומר ככל שרומא הפכה ליותר אימריאלית וליותר עממית נוצר אותו חיבור, שידעו לעמוד עליו כבר ההוגים היווניים (אפלטון, אריסטו), היוצר קשר בין תהליכים היותרים בסיס לדמוקרטיה אך הם יכולים להביא לשלטון של עריצות.

מה שהרס את הרפובליקה הרומית היה הקשר הישיר בין גנרל צבאי לבין חיילים פשוטים מהסדרות העממיות (פלביאים), שלא עובר דרך התיווך של המוסד הרפובליקני המרכזי – **הסנאט**.

מי שמכריז על מלחמה ושלוש בעולם הרומאי, הוא הסנאט, אותו כני"ל לגבי מתן משכורות לחיילים ופיקוד על גנרלים. כל זה היה נכון עד למצב בו הגנרלים הרגישו עצמאים, ויצאו למסעות מלחמה ארוכים למחוזות רחוקים, והם היו צריכים לכלכל את חייליהם.

התפר שבין אנשים פשוטים שרוצים יותר ביטוי עצמי לעמך לבין דיקטטור ("טירן", במונחים יוניים), הוא מובן. מכיון ששליט יחיד יכול לקצר תהליכים, הוא עובר מעל ה"ראש" של המוסדות ופונה ישירות להמונים. אין הכוונה למשטרים טוטאליטריים (כגון גרמניה הנאצית או ברה"מ), מדובר במשטרים **אוטוטאליטריים**.

לסיכום, הרפובליקה הגיעה לקיצה בפועל כשיליוס קיסר השתלט על המדינה. לאחר הרצחו ע"י קושרים מהסנאט, הגיע יורשו **אוקטביאנוס אוגוסטוס** – סוף המאה הראשונה לפנה"ס. מוסדות הרפובליקה לא בוטלו, הסנאט המשיך להתקיים, אך מי ששלט בו היה הקיסר. השיטה היתה ליצור דרכים להשפיע על ההמונים – "**לחם ושעשועים**".

העולם הנוצרי

המחשבה המדינית-יהודית כרקע למחשבה הנוצרית

רעיונות יסוד למחשבה פוליטית יהודית כפי שהם עולים מן המקרא ובית-שני (עד ישו):

- א. התאולוגיה מעמידה במרכז את אלוהים, ולא את האדם.
ב. אלוהים, הוא אלוהים אשר ברא את העולם, ומנהל דיאלוגים עם בני-האדם.
ג. אלוהים מצווה על בני-האדם מה מותר ומה אסור.
ד. אדם נולד לתוך עולם של מחויבויות.
ה. יש בתורה שלושה סוגים של ציוויים: מצוות שבין אדם למקום, מצוות שבין אדם לחברו ו-**מצוות שבין אדם ללאום שלו** (מצוות ציבוריות, כגון "**שופטים ושופטים תשים עליך**").

המחשבה הפוליטית המקראית אינה יוצרת הפרדה שבין התחום הפרטי לבין התחום הציבורי. כלומר, **הדת איננה עניין פרטי, היא עניין ציבורי**. זהו השורש לדיאלוג החרשים, שנעשה בין חילונים לבין דתיים. אלו הן שתי קבוצות אשר לא מבינים זה את שפתו של זה.

- ו. **אינדיבידואליזם, קולקטיביזם ו-אוניברסליזם** – המחשבה המקראית והחז"לית אינה בוחרת מבין השלושה במובן של "**או**", אלא במובן של "**גם**". מצד אחד, יש משקל לאדם באשר הוא האדם, כפרט (אינדיבידואלי) – הוא הוא סובל על חטאיו שלו. אך מצד שני התפיסה היהודית בפירוש מדברת על **עם** (קולקטיביסטי-פרטיקולרי) – ואדם נענש גם על חטאי החברה. לא ניתן לפרש בצורה אוטנתית את המקרה בנקודת מבט **רק אינדיבידואליסטית**, או **רק קולקטיבית**, חייב להיות שילוב בין השניים. כל זאת קשור ל"סיוט" הכי משמעותי, שהוא **שהיהדות היא גם דת וגם לאום**.

אותו המתח עולה גם בפן השני, בין האינדיבידואליזם וה-קולקטיביזם. **מה קורה כשיש התנגשות בין האדם כפרט לבין החברה** בה הוא חי? את מה אלוהים מעדיף – את טובתו של הפרט או טובתו של העם? התפיסה היוונית מדברת על קדימות הכלל, התפיסה המערבית מעדיפה את הפרט. הגישה היהודית יוצרת מורכבות.

משמעות המדינה בתפיסה המקראית – התפיסה איננה הולכת לכיוון היווני (המדינה כעיקר), ואינה הולכת לכיוון הסטואי (היחיד והאנושות). המדינה, בתפיסה המקראית, איננה רק אמצעי, אלא יש לה ערך. עיסוק ציבורי נתפס כעיסוק חשוב, אלא שהמדינה והעיסוק הציבורי אינם הדבר החשוב ביותר – קיימת היררכיה. אלוהים הוא זה שעומד במרכז, ולא האדם או המדינה. אם תהיה התנגשות בין הצרכים האמיתיים של הדת לבין טובת המדינה, **התפיסה המקראית תעדיף את הדת על פני המדינה**.

לספרי התנ"ך ישנה מגמה מוצהרת, הם אינם ספרי היסטוריה אובייקטיבית. למשל, בהתמודדותו של אליהו הנביא מול אחאב – האירוע והפרשנות, זוית הראיה של המקרא, ניתן להבין בפירוש מיהו הטוב ומיהו הרע, באופן סובייקטיבי לחלוטין. מבחינת הסמכויות להנהגת החברה הפוליטית, כפי שעולות מפרשת **שופטים**, מדובר בכמה מערכות: **המערכת המשפטית** (שופטים ושוטרים, הם אמונים בין היתר על "פירוש" התורה), **מלך** (פונקציה פוליטית בלבד – רשות מבצעת), **כהנים**, **נביאים**.

תורת הפרדת הרשויות המודרנית ומקומו של ביהמ"ש העליון בביקורתו השיפוטית, באה מן התפיסה המקראית, המעמידה את הדת כמבקרת של המדינה.

חוקת התורה – מעמד הר סיני יצר את המסגרת הדתית והמסגרת המדינית. בראש הסולם עומדת המסגרת הדתית, הכל נעשה לשם שמים, ומשם נגזרת המסגרת המדינית.

מהו המשטר הרצוי ע"פ התפיסה המקראית ?

אין לכך תשובה חד משמעית, אפשר לומר רק על דרך השלילה – כלומר, מה לא. לא יתכן משטר טוטאליטרי נוקשה שבראשו עומד מלך כל יכול, אסור לו למלך לכפור בתורה, שהרי בסופו של דבר המלך האמיתי הוא אלוהים. ישנם פסוקים בתנ"ך אשר מורים על כך שמשטר מלכותי הינו רצוי, ולהיפך (ספר שמואל). **אין אפשרות להצביע מפורשות על עמדת התנ"ך או עמדת ההלכה בנושא זה.**

תקופת בית שני

בשלהי ממלכה החשמונאית ולאחריה (המאה ה-2 לפנה"ס), העם היהודי אשר ישב בארץ התפצל לכמה זרמים:

א. **צדוקים** – מדובר באליטה של הכהנים, סביב בית-חשמונאים המאוחר.

ב. **פרושים** – הנהיגו את הרוב של האיכרים, המעמד הנמוך יותר. ההנהגה הפרושית היתה חכמי התורה.

הקונפליקט בין שתי הקבוצות היה סביב כמה נושאים:

(א) הצדוקים היו מחוייבים לתורה שבכתב, ואילו הפרושים ביססו והרחיבו את הדרך הדרש.

(ב) הבדל נוסף הינו תאולוגי. הצדוקים האמינו כי כל הדברים נעשים עפ"י רצון האדם, בחירה חופשית. מבחינתם דבר אינו נגזר מראש. הפרושים האמינו כי **קיים שילוב**, הגזירה האלוהית יחד עם הבחירה האנושית.

הצדוקים היו אנשי עשייה, הם היו מרושתיים במערכות הפוליטיות והכלכליות, הם נטו להאמין ביכולתם לעשות דברים. הפרושים הגיעו ממקום אחר, צנוע בהרבה.

המחלוקת היתה בעצם לגבי דמות החברה היהודית. הצדוקים התמקדו בבית המקדש והפולחן בו. הפרושים התמקדו בחינוך העם. כשבא החורבן בשנת 70 לפנה"ס, הצדוקים נעלמו.

האיסיים – זהו זרם שפרש מתוך הפרושים והקצין. הם ראו עצמם כאליטה שמושכת את כולם קדימה. הם חיו במסגרת קהילתית, הקפידו מאד בנושאים של טומאה וטהרה, הקפידו על שוויון כלכלי, סעודות משותפות, חיים פשוטים וכדומה. האיסיים ראו את המציאות כדרמה בין בני האור לבין בני החופש. תפסיתם היתה **דטרמניסטית**, כלומר אלוהים קובע מראש מי יזכה לגאולה ומי לא. האיסיים נטלו חלק במרד הגדול מול רומא, ורובם נהרגו.

שלהי הבית השני הביאו לראשונה בצורה חזקה ליהדות, תחושות משיחיות אקטואליות. דהיינו, אמונה משיחית דטרמניסטית, המשיח חייב לבוא בקרוב לגאול את עם ישראל. הלהט המשיחי הוביל לשלושת החורבנות האדירים של העם היהודי:

המרד הגדול נגד רומא.

מרד התפוצות במצרים (קהילה יהודית באלכסנדריה שנמחקה כליל)

מרד בר-כוכבא – בר-כוכבא נתפס כמשיח ע"י רבי-עקיבא. המרד הפך את הישוב היהודי בארץ מרוב, למיעוט, ובעצם התחיל את אלפיים שנות הגלות ואת עליית הנצרות.

צמיחת הנצרות

על ישו לומדים בעיקר מכתבי הקודש הנוצרים. מן הכתבים ניתן ללמוד כי מדובר ביהודי גמור שראה עצמו, כאחרים באותה תקופה, כ**משיח**. אדם בעל יכולות כרזימטיות שהנהיג כת. אנשיו האמינו כי הוא המלך-המשיח (דתית ופוליטית), בכך שהכיבוש הרומאי יעבור מן העולם ותבוא ההתעוררות הגדולה למצפים).

עד כמה הוא שינה מהתפיסות המקובלות **בעולם הפרושי**, קשה לומר, אך השורה התחתונה ברורה – לא מדובר באדם שבא לשנות בצורה דראסטית את ההלכה. הבעייתיות היתה בהצגתו כמשיח. הוא מזכיר בצורה מסויימת את הבעל שם-טוב, אדם בעל אופי מאגי ויכולת ריפוי, שאנשים פשוטים הלכו אחריו.

האגדות התלמודיות המצוונות אינן מספיק טובות כחומר היסטורי, מכיון שהן מציגות את ישו בראי ההיסטוריה המאוחרת יותר של הנצרות, כשבא הקרע הגדול בין יהודים ונוצרים. קשה ללמוד מן התלמוד מה באמת היה שם (מדובר שם על ישו המיתוס, ולא ישו האיש).

הדמות החשובה בנצרות איננה ישו, אלא פאולוס (שאול התרסי). בין ישו לפאולוס ישנה חוליה מקשרת והם 12 תלמידיו של ישו אשר הקימו את הכת היהודית-נוצרית.

אחרי מותו של ישו כשהשמועה פרצה בין תלמידיו כי הוא נגלה מחדש, פעלה הכת בהנהגת שני אנשים – יוסף (אחיו של ישו) ו-פאטרוס, וככל הנראה (סביב שנת 29 לספירה) היתה הכת נרדפת, הן ע"י היהודים והן ע"י הרומאים. כשהיריבות גברה, עדיין לא היה מדובר בקרע טוטאלי – לא היה מדובר בזרם לא יהודי, אלא זרם יהודי שולי. **מי שיצר את הנתק בסופו של דבר**, לא היו תלמידי ישו אלא **פאולוס** – שלא היה תלמיד של ישו, אלא רודף של הכת.

פאולוס העיד על עצמו כי היה תלמיד של רבן גמליאל, רדף את הכת של ישו, ועבר בסופו של דבר טרנספורמציה. מן המחקר עולה כי פאולוס היה ככל הנראה לקה במחלת **האפליפסיה**. יתכן ובכך ישנו הסבר כלשהו ל"**התגלות**" אשר חווה פאולוס. במשך כ-30 שנה לספירה, הוא יצר זרם נוצרי גדול עם שני ראשים:

א. **זרם יהודי-נוצרי**.

ב. **זרם נוצרי לא יהודי**.

פאולוס הבין כי עתיד הנצרות איננו בתוך עם ישראל, אלא בפניה לעובדי אלילים והפיכתם לנוצרים. היו לו יכולות תאולוגיות מרשימות, וכן יכולות ארגוניות. הזרם הנוצרי הלא יהודי הצליח בעיקר בגלל שתי סיבות שקדמו לנצרות, והן:

א. **היהדות** – במאה הראשונה לפני הספירה ואחרי הספירה היתה כת מסיונרית. היהדות גיירה מסות של אנשים במהירות עצומה, ודוקא בקרב האליטה ברחבי האימפריה הרומית. אלא שהיהדות העמידה שתי תביעות קשות לגברים (ברית מילה ושמירה על המצוות), ואחת לנשים (שמירת מצוות). פאולוס הבין שאת המסר הרוחני של היהדות הוא ישאיר – אך את ההקפדה על שמירת מצוות הוא יסלק. את היהודים הוא "הפך" ליהודים-נוצרים, ואת הלא-יהודים הוא הפך לנוצרים.

ב. **הפילוסופיה הסטואית** – כבר הביאה אנשים לחשיבה רוחנית מאד, כך שהנצרות שילבה אלמנטים יוונים-פילוסופיים-יהודים-נוצרים.

כשפאולוס עבר מן העולם, הוא השאיר אחריו זרם דתי משמעותי שהיה לו פוטנציאל גדול להתרחבות. **200 שנה לאחר מותו, הנצרות כבר היתה דת המדינה ברומא**, וזאת ע"י הקיסר הרומאי **קונסטנטינוס**.

ישנה מגמתיות ברורה להציג בברית החדשה את **הפרושים כאויביו הגדולים ביותר של ישו**, ולא הרומאים. בשלהי בית שני, לסנהדרין לא היתה סמכות הריגה. ליהודים לא היה כח מי ששלט בארץ היו הרומאים. היהודים חששו מישו כי הוא בא לנגוד מוסכמות, הומאים חששו מישו מכיוון שהוא חשב עצמו למלך המשיח. פסוק שנאמר על הפרושים מתוך הברית החדשה:

"ויילכו הפרושים... [וישאלו] הנכון לנו לתת מס לקיסר? – האם לציית לשלטון הרומאי ?

ישו עונה **"תנו לקיסר את אשר לקיסר ולא להם את אשר לא להם"** – זוהי התפיסה אשר עומדת ביסוד תורת הפרדת רשות הקודש מרשות החול. הפסוק הזה הוא עומד בבסיס הדרישה של יהודים חילונים במדינת ישראל

להפרדת דת ומדינה. זוהי תפיסה אנטי-יהודית מובהקת, לגבי המקרא ומשניות ראשונות שהיו קיימות אז, הדת נתפסה כעניין ציבורי, ולא פרטי, כלומר המדינה בזמנו היתה חלק מן הדת. כאן מצוי ההבדל בין התפיסה הפוליטית-מקראית היהודית, לבין התפיסה הפוליטית הנוצרית.

בהמשך, התפתחה **"תורת שתי החרבות"** – אלוהים נתן שני תחומים של סמכויות לבני האדם. תחום אחד, "חרב" אחת היא בתחום הדת והיא תחת שליטת אנשי הדת, והתחום השני זה התחום הארצי-חברתי-פוליטי, כלומר תחום המדינה הנתון בידי שליטי המדינה. שתי החרבות יכולות לדור זו לצד זו. כשיש קונפליקט בין חרב הדת והחרב המדינית, זוהי שאלה קשה שהנצרות המוקדמת לא אמרה דברים חד משמעיים עליה. בהמשך, הגיע הזמן במאה ה-11 (**"פולמוס האיננוסטיטורה"**) שהדברים הללו הגיעו לפיצוץ, והכנסיה הכריעה כי יש עליונות לחרב הדתית על-פני החרב הפוליטית.

לא ניתן להבין את מקומו של בית-משפט עליון בחברה דמוקרטית ליברלית, מבלי להבין את התפיסה הנוצרית הזו. מכיון שהרעיון שישנה סמכות לא פוליטית שיכולה לעמוד מעל הסמכות הפוליטית ולבקר אותה לפי ערכים על-פוליטיים (זכויות האדם וכו') – ביקורת שיפוטית – חוזר לתורת שתי החרבות הנוצרית.

תפיסתו של ישו מקבלת חיזוק ברור בדבריו היותר מבוססים של פאולוס באיגרת הקרויה "איגרת אל הרומיים", מתוך הברית החדשה:

"כל נפש תכנע לגדולת הרשויות כי אין רשות כי אם מאת האלוהים, והרשויות הנמצאות – על יד אלוהים התמנו". זהו גישה דטרמיניסטית, דברים הם הכרחיים, אם אלוהים לא רוצה שיהיה שלטון מסויים – הוא לא יהיה. הדברים נאמרו בזמן שלטון רומי. אומר פאולוס שאפילו אם השלטון הקיים שונא נצרות, יש לכבדו כי **אם אלוהים היה רוצה ששלטון זה ירד, הוא היה עושה זאת.**

"...לכן, כל המתקומם לרשות – מורד הוא בציווי האלוהים והמורדים ישאו את דינם. כי השליטים אינם לפחד למעשים הטובים כי אם לרעים". דהיינו, אם לא יהיה שלטון, אומר פאולוס, תהיה אנרכיה בעולם. ובכך נפתח המסע הארוך הנוצרי אשר התווה את הפרדת הרשויות, רשות הקודש לעומת רשות החול.

נצרות פאולינית לעומת יהדות

מהם חידושי של פאולוס לעומת התפיסה היהודית הפרושית ?

ההבדל החשוב ביותר הוא בפתיחת השערים לאנשים שהם עובדי אלילים, מבלי שיצטרכו לעבור גיור. מספיק שאלו יקבלו את עיקרי האמונה הנוצריים.

פאולוס סבור כי, עצם תודעתו של אדם שיש לו חיובים מעשיים רבים (מצוות עשה ולא תעשה) היא בעייתית, היא יוצרת תודעה עמוקה של חטא. הדרך לצאת מכך היא דרך החיבור הרגשי לאל. לא ניתן ליצור חיבור כזה עם אלוהים ללא התחברות עמוקה מאד אל ישו.

אחד הדברים שהפכו להנחת יסוד בנצרות הוא שישו נשלח לעולם כדי לשאת את החטאים האנושיים. בסבלו, ישו לא רק זיכך את עצמו אלא את כל מי שמתחבר אליו.

"תורת החטא הקדמון"

המחשבה היהודית המקראית, החז"לית ואף היותר מאוחרת, לא דיברה על חטא קדמון, על כך שהמרי של אדם באלוהים בכך שהוא כל מן העץ שאסור היה לו לאכול ממנו, יצר מושג של חטא קדמון.

פאולוס אומר כי מאז החטא הקדון, המרי של אדם באלוהים, כל אדם באשר הוא אדם הוא יצור שפל, מנוון, חוטא, בעל תאוות שקשה מאד לשלוט בהן. עצם הכח שמעצב את הכח איננו האינטלקט אלא היצרים. מכח עובדה זו, שכל האנושות יש עליה את חותם הניוון הזה, באות כל הבעיות המוכרות לנו בהיסטוריה האנושית. רק אדם אחד, סבור פאולוס, הצליח להנצל מן המעגל הזה – ישו, וזאת מכיוון שהוא לא היה אדם במובן המלא של המושג.

אמנם, לפרק זמן, במעמד סיני, כשנכרתה ברית בין בניי לאלוהים וניתנה תורה, היה שיפור. אך עם ישראל עיוות את דרכו. כעת, הדרך לגאולה אינה עוברת דרך התורה, אלא דרך האמונה וההזדהות המעין-מיסטית עם ישו. מכאן תבוא התפיסה הכנסייתית המאוחרת יותר האומרת כי **הכנסיה הקתולית היא עם-ישראל האמיתי.**

תפיסת החטא הקדמון, נוסח פאולוס, השפיע בצורה עצומה על תולדות המחשבה המערבית.

פאולוס הקצין את המיניות. הזיהוי בין יצירות ותאווותנות עם יצירות ותאווותנות מינית, מאד חזק בעולם הקתולי. מכאן המסקנה שאמנם אין מה לעשות, ויש צורך להקים משפחות, אך זה אינו המצב האידיאלי. האדם הראוי צריך להתרחק ממיניות.

השוואות נוספות:

- היהדות ההלכתית ממוקדת בעשיה, לעומת הנצרות הממוקדת באמונה.
- היהדות מדברת על אחדות האל, לעומת הנצרות המדברת על השילוש הקדוש.
- היהדות סבורה כי חול וקודש במציאות האנושית – נמצאים יחד, ואלוהים הוא הקדוש הנפרד. הנצרות מפרדה דין הקודש לחול לפי תורת שתי החרבות.

ההבדל החד בין עולם המחשבה הפוליטי היווני לעומת עולם המחשבה הפוליטי הנוצרי הוא שהנצרות לא מוכנה בשום פנים לקבל כאידיאל את הפוליטיקה, את החיים הפוליטיים וההווה הפוליטי.

מן הצד השני, המחשבה הנוצרית הושפעה בצורה עמוקה מן העולם ההלניסטי-אינדיבידואליסטי-אונברסליסטי (סטואה), אך עם כל ההשפעה ההלניסטית על הנצרות, הנצרות לא הולכת לאותה המשבצת, היא לא מקצינה עד למקום ההלניסטי הקלאסי, כלומר היא לא מפתחת את הסלידה מהפוליטיקה אשר קיימת בעולם ההלניסטי. מבחינה זו, הנצרות לא תהיה באמצע אלא קרובה יותר ל"קוטב" ההלניסטי.

מי שסימל את המרי הכי גדול לנצרות במאה ה-20 הם הפאשיזם והנאציזם. הפאשיזם "הרג" את אלוהים והמליך במקומו את המדינה. הכנסיה, מבחינת הפאשיזם, היתה המפלגה הפאשיסטית.

הנצרות איננה לאום, היא דת. מטרתו של פאולוס היתה לשבור את הקטע הבעייתי שהיה ביהדות של לאום-דת. ברגע שהנצרות איננה מגדירה עצמה כלאום, היא בעצם "שברה" את הרעיון היווני של הקולקטיביזם ופנתה לכיוון האינדיבידואליסטי. הנצרות חייבת להיות מסיונרית, היא מעוניינת לגאול את נפשם של אנשים אשר אינם נוצרים. ככל שהתחזקה הכנסיה הקתולית, כך גם נכנס מימד קולקטיביסטי פנימה – "הכנסיה – התחליף לעם ישראלי".

אוגוסטינוס הקדוש (354 – 430)

במאות השנים שבין פאולוס לבין אוגוסטינוס חלו שינויים גם ברומא, המקום בו פעל אוגוסטינוס, וגם בנצרות. שינוי מאד משמעותי ברומא בא לידי ביטוי בעליתו לשלטון של קומודוס. רומא החל מסוף המאה ה-2 לספירה עברה תהליך ארוך של החלשות, התנוונות שבה התקשתה להתמודד גם עם בעיות פנימיות וגם במאבק עם השבטים הגרמאניים. אך היה פסק-זמן של כמה עשרות שנים בו שלטו שני קיסרים רומאים שהשיבו את היציבות לרומא, והם דיוגניסטינוס ו-קונסטנטינוס. קונסטנטינוס שלט במחצית הראשונה למאה ה-4, הוא בנה עיר אשר נושאת את שמו - קונסטנטינופול (איסטנבול בימנו) – כדי שהאימפריה תוכל להתנהל משני מוקדים, מוקד מערבי ומוקד מזרחי. בנוסף, קונסטנטינוס הפך את הנצרות לדת המדינה של רומא. בסופו של דבר, לאחר נפילת האימפריה, מי שתפס את מקומה היתה הכנסיה (אשר קראה לעצמה "רומא השנייה").

מתחילת המאה ה-5 רומא עברה סדרת גלים של התקפות של כל מיני גורמים עד אשר השבטים הגרמאניים חיסלו אותה. בתקופה זו של תחילת המאה ה-4, באו רבים ברומא בטענות לנצרות ואמרו שהנצרות היא גורם שמחליש את האימפריה ומונע את התחושות האזרחיות המלכדות. זוהי הסיבה לכתיבת הספר התאולוגי החשוב ביותר בתולדות הנצרות – "עיר האלוהים" – של אוגוסטינוס הקדוש.

אוגוסטינוס נולד בצפון אפריקה והיה עובד אלילים שעם הזמן הפך אדם מאמין ונהיה בישוף. אוגוסטינוס הצליח ליצור הגות המבוססת על חוויות אישיות.

אחת התובנות העמוקות של אוגוסטינוס היא שאין שינויים בדמות האדם לאורך ההיסטוריה. בני האדם היו אותו הדבר ויהיו תמיד אותו הדבר. כאשר חושבים שחינוך או סיטואציה חברתית או טכנולוגיה מסויימת ישנו את היצרים של האדם, מבטא ראייה שטחית לחלוטין.

יש בסוגיה זו שתי אסכולות:

א. האסכולה הפסיכולוגית – מיוצגת ע"י אוגוסטינוס ואומרת שכדי להבין את האדם, צריכים להבין קודם כל את האופל של הנפש האנושית. יש צורך להבין את האדם כפרט, כיחיד. נפש האדם מעמידה אותנו מול יצרים

שקיימים תמידית. התפיסה הזו מאד פסימית ואינה מאמינה בקידמה אנושית, היא איננה סבורה ש"יהיו אנשים אחרים מחר".

ב. **האסכולה החינוכית-סוציולוגית** – גישה המאמינה שמה שמעצב את האדם זו החברה, התרבות והחינוך. אדם המנהג בצורה לא נכונה – קיבל חינוך לקוי. אם יסגלו את ההנחות הנכונות, ניתן יהיה לשנות את דפוסי התנהגותו של האדם. שיאה של תפיסה זו היתה בעידן ההשכלה, המאה ה-18. התפיסה אמרה כי כמה שאדם ילמד יותר וישכיל יותר, כך הוא גם ישתנה. שורשיה של תפיסה זו נמצאים בהגותו של **סוקרטס**.

אוגוסטינוס ממשיך את משנתו של פאולוס לפיה גאולה יכולה להיות דרך ההתחברות לאל-אדם, ישו, שרק היא יכולה לשחרר את האדם מהיצריות האנושית. כדי להגיע לגאולה צריכים להתרחק עד כמה שניתן מחיים ארציים. איש המעלה הדתית, הוא אדם פרוש אשר מתחבר לישו ומלכות השמים. גאולה אמיתית תהיה כמובן רק בשיבתו לעולם של ישו.

לב התיזה של אוגוסטינוס ב"עיר האלוהים" בא כתשובה לרומים אשר האשימו את הנצרות בהחלשת רומא. אוגוסטינוס עונה להם ואומר כי זה לא נכון מכיוון שהנוצרים מסוגלים לעשות את ההבחנה בין העיר הארצית לבין העיר האלוהית. אמת, בעיר האלוהית אין יצרים ואין פוליטיקה וכו', אך זה "בשמים". במציאות הארצית, חייבת להיות מדינה, וחייב להיות ציות לשלטון החוק וחייבים להלחם נגד המגמות האנרכיות שמצויות באדם. אם לא תהיה מדינה, אומר אוגוסטינוס, יהיה הרבה יותר גרוע. אלא שהנוצרי האמיתי, שהוא מציית למדינה, הוא לא הופך את המדינה לאידיאל, הוא אומר לעצמו כי זהו פתרון זמני, הרע במיעוטו – מדינה אינה מביאה גאולה, אלא בולמת ומצמצמת קטסטרופה.

אוגוסטינוס מציין כי הוא חי בשני מחוזות בעת ובעונה אחת. הוא גם אזרח-נאמן של העיר הארצית, רומא, והוא גם אזרח של העיר האלוהית-אוטופית, אשר נמצאת בשמים. השילוב הזה איננו פשוט כלל, אך הוא מעיד על עצמו שהוא "גם וגם". **גישה זו נשאבת מגישתו של אפלטון שסבר גם הוא כי המדינה האידיאלית נמצאת ב"שמים"**.

עיר האלוהים איננה מושתתת על עוצמה פוליטית אלא על אהבה נוצרית, חסד נוצרי, חברות של אמת הנובעת מדבקות בישו. ההתמזגות עם דמותו של ישו ותורתו הרוחנית-מוסרית, יכולה ליצור אדם נעלה יותר. למרות הזרות שמרגיש הנוצרי בעיר הארצית, עליו לכבדה – אלא אם כן חוקיה של מדינה זו דורשים ממנו לעבור על חוקי הדת הנוצרית (מזכיר את האנלוגיה התבועה ב"ש"ס "דינה דמלכותא דינה").

אם העיר הארצית תאמר לנוצרי לעבוד אלילים, הנוצרי יצטרך לא לציית לחוקי המדינה – לרבות מוות. השאלה היותר קשה היא מה קרוה כאשר ההתנגשות עולה מתפיסות שונות של מה הדרך הנכונה להתנהגות (התנגשות קלאסית שבין הדת למדינה)?

- אדם החי בעולם המחשבה היווני – אין התנגשות כלל, הדת אינה יוצאת כנגד הפוליטיקה בעולם זה.
- בעולם נוצרי או יהודי, כאשר הערך העליון בחייו של אדם הוא האלוהים ולא המדינה, מה יעשה אדם כאשר דבר מנהיגו הרוחניים אינו עולה בקנה אחד עם חוקי המדינה? במקרים אלו, בתחום האפור, עפ"י תורת עיר האלוהים של אוגוסטינוס, נאמר כי אין הכרח בהתנגשות. אם המדינה תפעל בנושאי הגוף והכנסיה תדאג לצרכי הנפש, אין סיבה שתהיה התנגשות. **אוגוסטינוס לא זיהה את הכנסיה כעיר-אלוהים**, אך אמר שהכנסיה מנסה לחזק את הדרך אשר בבוא הזמן תוביל לעיר-אלוהים. תורתו של אוגוסטינוס איננה קריאה למאבק בין דת ומדינה.

מאות שנים מאוחר יותר, במאה ה-11, הכניסה הקתולית נאחזה במשנתו של אוגוסטינוס כאשר יצאה למאבק מקיף במדינה הארצית, ודרשה עליונות של הדת על המדינה.

בתשתית מחשבה פוליטית עומדת תמיד אקסיומה באשר לדמות האדם. "אמור לי כיצד אתה רואה את דמות האדם ואומר לך איזו מחשבה פוליטית תבנה". הנחת היסוד של אוגוסטינוס אינה מלבבת, בהתאם לתורתו הפאולינית. פועל יוצא מתפיסה זו היא שמדינה לעולם איננה יכול להיות מסגרת חינוכית אמיתית ולעסוק בקומה הרוחנית של האדם. המדינה עוסקת בצרכים הבסיסיים של הפרט והחברה, מעבר לכך – היא לא מסוגלת.

תפיסתו הדטרמניסטית של אוגוסטינוס שוללת את יסוד בחירה החופשי של האדם. הנצרות קראה לתפיסה זו "פרה-דינסטינציה". בניגוד למחשבה הפשטנית שכל אדם דתי חייב להאמין בבחירה חופשית, התפיסה האוגוסטינית סבורה כי האדם צריך לעשות כל שביכולתו כדי להינצל. החובה על האדם היא להתאמץ, מכאן והלאה זה לא בידיו אלא בידי האל שמחליט מה דינו של כל אדם. אלוהים, יודע מראש עד כמה בני האדם.

אוגוסטינוס, ערב נפילת רומא, מסמל את הסינטזה הנוצרית-קלאסית. אךל הסינטזה הזו שנוסחה סופית בתורת שתי החברות של **האפפיור גלאסיוס**, עברה מן העולם בימי הביניים.

ימי הביניים

המונח ימי הביניים נקבע ע"י הסטוריונים מודרניים כאשר הם ניסו לקבוע תקופות. הם חילקו את ימי המערב לעולם הקלאסי (רומי) והעולם המודרני (רנסנס והלאה). באותם אלף שבין המאה ה-5 לספירה למאה ה-15 לספירה, נתפסו כ"ימי הביניים", מעין תקופת מעבר שכזו.

בעשרות השנים האחרונות חל שינוי, ואנשים החלו לחקור יותר את ימי הביניים וגילו כי התקופה הזו הרבה יותר מגוונת כפי שסברו קודם לכן. בנוסף, ימי הביניים אינם עשויים מקשה אחת. והחשוב ביותר, הרבה דברים שנתפסו כמזוהים עם העידן המודרני, היו קיימים כבר קודם. כגון ה"רנסנס של המאות ה-12 וה-13". יחד עם זאת, ימי הביניים אינם התקופה המודרנית, כלומר יש בפרוש שינויים מהפכניים שעבר העולם המערבי במאות ה-15-16 והלאה, שיצרו עולם אחר מכל הבחינות.

ימי הביניים נחלקים לשלוש תקופות:

- א. מנפילת רומא ועד להקמת הממלכה הקרולינגית (800-476).
- ב. ממלכתו של קרל הגדול עד המאה ה-12.
- ג. מהמאות ה-12 ואילך.

תקופה א' (800-476)

זו אותה תקופה שאירופה עברה ממצואות של קיום מדינה מסודרת רומאית, למצואות שבאה בעקבות נפילת רומא שהביא קאוס. אוסף של שבטים גרמאניים שכבשו את צרפת, ספרד, איטליה וכו'. אירופה הלכה מאות שנים לאחור (חשוב לציין כי השבטים הגרמאניים היו אנלפביתים עובדי אלילים). מערכות התשתית, תרבות והמשפט חרבו.

בו-זמנית, רומא בה הנצרות התחזקה והפכה לדת המדינה, הוחלפה בעמים עובדי-אלילים. התפיסה המקובלת בקרב שבטים אלו, לא היתה תפיסה טרטוריאליטית כמו ברומא, אלא היתה תפיסה שבטית-אטנית המושתתת על קרבת-דם. חוקים, אינם חוקים שנעשים דרך מוסדות מסודרים של מדינה ובצורה כתובה-אוניברסאלית, אלא דרך **נוהג** קדום של ה-FOLK (עם), והעם נושא עימו את הנהגים הללו המבוססים על מסורת שעוברת דרך זקני השבט.

בתהליך בן מאות שנים, הגורם היחיד ששמר על שפיות תרבותית באירופה התרבותית היא הכנסייה. הכנסייה הצליחה ע"י מאבק קשה לעשות שני דברים:

- ניצרה את השבטים הגרמאניים ובכך יצרה אירופה נוצרית.
- שמירה בצורה מקסימלית את היצירות התרבותיות הקלאסיות. אילולא הכנסייה, חלק גדול מן הכתבים היהודיים היו עוברים מן העולם.

אירופה במאות ה-6-8 היא המקום המפגר ביותר. בניגוד לאירופה המערבית, בשני מקומות אחרים התקיימו חיים תרבותיים שונים.

- **האימפריה הביזנטית** (רומא המזרחית) שרדה, גם כמדינה חזקה, גם כמסגרת תרבותית וגם כמדינה נוצרית. הביזנטים הדגישו את המאפיינים היווניים, ולא הרומיים. לעומת רומא, האימפריה הביזנטית נתפסה כמקום יציב וחזק.
- **האסלאם** – כאשר אירופה המערבית נמצאה עמוק בתוך הברבריות הגרמאנית. בעולם של המזרח התיכון, התפשט האסלאם. מחמד יצר במהירות גם דת וגם מסגרת פוליטית מאורגנת. תוך פרק זמן של כ-50 עד 60 שנה, מקבוצות שבטיות בערב-הסעודית, התפתחה אימפריה עצומה חובקת עולם (צפון אפריקה, המזרח התיכון). האסלאם שילב גם דת וגם מדינה. מחמד היה מצד אחד נביא, ומצד שני נסיך פוליטי. יורשיו של מחמד, **החליפים** המוסלמיים, לקחו בדיוק את שתי הפונקציות הללו. הם ראו את שליחותם בהבאת עובדי אלילים אל האמת הדתית העליונה – האסלאם. מבחינתם של החליפים זו שליחות כפולה, גם פוליטית וגם דתית.

באמצע המאה ה-8 לספירה, התרחש הקרב שבו לאחר שהמוסלמים כבשו את ספרד והפכו אותה ליהלום שבכתר של האסלאם, הם פנו לעבר צרפת. בצרפת שלטו שבטים בשם "**פראנקיים**" ובקרב גדול ניצח סבו של קרל הגדול את המוסלמים ובלם את האסלאם.

קרל הגדול אשר עלה לשלטון בסוף המאה ה-8 במערב, היה מאותם אנשים נדירים בהסטוריה שהיה להם חזון מדיני-צבאי-תרבותי-דתי. קרל הגדול רצה להקים מחדש את האימפריה הרומאית (למרות שהיה גרמאני!), והצליח. חזונו של קרל פתח סידרה של נסיונות ליצור אחדות אירופית שתנסה לשחזר את השגשוג והשלום הרומאי. נסיונות אלו מגיעים לשיאם היום, בדרך לאיחוד האירופי.

תקופה ב' (מאה תשיעית עד מאה שנים-עשרה)

בעקבות שינוי השיטה שיצר קרל הגדול, נפתח העידן הגדול באירופה הנקרא "העידן הפאודלי". מהו פאודליזם? המערכת הפאודלית מבוססת על הענקת קרקע מן הגורם הבכיר לגורם הזוטר. שיטה זו הינה שיטה משפטית-תרבותית הרכית, ישנו תמיד מדרג. הגורם הנמוך ביותר הוא הצמיח (=וואסאל-VASAL איכר שנמכר עם האדמה) והגבוה ביותר הוא המלך/קיסר (=סניור).

כל הגורמים באמצע, מנהל מערכת יחסים כפולה. פונקציה מסויימת יכולה להיות וואסאל של סניור, ומצד שני סניור של וואסאל. מערכת מדרגית זו מבוססת על נאמנות למי שבכיר ממך, ומצד שני על אחריות למי שנמוך ממך. מפר ההתחייבות צפוי לעמוד בפני בית-דין פאודלי. בבתי דין אלו וואסאל יכול לתבוע את הסניור שלו. במערכת הפאודלית אין מוביליות (MOBILITY), איכר ימות איכר, אציל ימות אציל. היעדר הניעות יש עימו בעיה לא פשוטה, אך מאידך שיטה זו יציבה.

העולם הפאודלי מחולק לשתי מעמדות חברתיות, איכרים ו-אצילים. רוב האנשים מבחינת תנאי החיים חיו בעוני. כמות האנשים של בני-תרבות היא אפסית. התפיסה היא שכמה שאנשים אלו ידעו יותר זה יכביד עליהם. העובדה שאין מעמד בינוני, יוצרת סוג מסויים של פוליטיקה אלטיסטית המנווטת ע"י קבוצה מאד מסויימת של אנשים. אחת התפיסות הפוליטיות-אלטיסטיות החשובות היא שגם מלך צריך לגייס את הציבור, תפקידו לשרת את העם. מלך הפועל בניגוד לכך, מועל בתפקידו. עצם כך, ניתן לבקר את משטרו של המלך.

במאות הללו (מאה 9-11) העוצמה של השלטון החילוני היתה הרבה יותר משמעותית מאשר העוצמה של האפיפיור. אך החל מסוף המאה ה-11 התחיל התהליך שבו האפריייות צברה יותר עוצמה. קבוצה של אפיפיורים כריזמטיים קראו תיגר על התפיסה של "השחקן המרכזי בזירה הוא השליט החילוני".

האפיפיור גרגורי השביעי עלה לשלטון בשנות ה-70 של המאה ה-11. גרגורי השביעי היה בעל יכולת ארגון אדירה, אמירה אישית משמעותית ביותר. הוא ראה ייעודו בעשיית מהלך כפול:

- א. רפורמה של הכנסייה והפיכתה למקום שבו יראו יותר מכל מקום אחר את היופי שבאמונה. כמרים המחויבים לדתם ואינם חיים בזיוף, בצמצום, פרישות מינית.
- ב. מתוך כך, תפתח הכנסייה את היכולת לבלום את עוצמת המלכים.

המלך הכי חשוב בימיו של גרגורי השביעי היה היינריך הרביעי. העימות ביניהם הוא אחד העימותים החשובים ביותר בתולדות ההיסטוריה המערבית. העימות הנ"ל קרוי "פולמוס האיננוסטיטורה".

השאלה הספציפית ממנה התפתח העימות הנ"ל היתה מישהו הגורם המוסמך להעניק את התואר הפאודלי לאדם שהו בו-זמנית גם איש כנסייה וגם אציל פאודלי רגיל? גרגורי השביעי טען כי אנשים כאלה הם קודם כל אנשי כנסייה המחויבים לאפיפיור. המלך היינריך הרביעי טען כי אנשים כאלו כפופים בראש ובראשונה למלך. מתוך כך התפתח הקונפליקט הגדול ביותר – מי כפוף למי? האפיפיור לקיסר – או – הקיסר לאפיפיור? ע"פ תורת אוגוסטינוס (תורת שתי החרבות), התפיסה הכנסייתית היתה צריכה להיות חיים בעולם מקביל, כלומר מצד אחד להיות כפופים לקיסר ומצד שני לעיר האלוהים. גרגורי השביעי יצא בטענה לפיה "עיר האלוהים = הכנסייה הקתולית", ולכן הקיסר צריך להיות כפוף לאפיפיור. חשוב לציין כי זוהי איננה משנתו של אוגוסטינוס.

הפולמוס הגיע לשיאו לקראת סוף שנות ה-70 של המאה ה-11. המלך היינריך הרביעי נאלץ בסופו של דבר להיכנע לאפיפיור ועשה מסע אל ארמונו בעיר קאנוסה (מכאן המושג "הליכה לקאנוסה"), שם חזר בתשובה. בשורה התחתונה, סוף המאה ה-11 ותחילת המאה ה-12, האיזון משתנה לטובת הכנסייה והיא הופכת להיות גורם יותר דומיננטי, כאשר ברור לכל שאי אפשר לקבל החלטות משמעותיות מבלי להתחשב בכנסייה.

מכאן ואילך הכנסייה הלכה והתחזקה, כלכלית ופוליטית. מאות שנים מאוחר יותר, הכנסייה הקתולית הופכת להיות מאורת פריצות. בירת הזנות בעולם דאז, היתה רומא. אם ניקח את תולדות הכנסייה ונבדוק את מה שקרה מאז תחילת מפעלם של האפיפיורים במאה ה-11 ועד מה שקרה לכנסייה ערב הרפורמציה במאה ה-16 (המרד הפרוטסטנטי), המסקנה תהיה שאין מה לעשות – אם מערכת דתית אשר רואה את עיקר תפקידה כגורם שצריך עוצמה לשם שמים, זה לא יכול להעצר ב"לשם שמים" אלא חייב להיות מאד "ארצי".

כל מקום שעולה תפיסה שהיא לכאורה אוטנטית הגורסת שלא ניתן להשפיע על בני-אדם ללא עוצמה פוליטית, תולדות הכנסייה מראות "תמרור אדום" מה קורה כאשר נכנסים לעוצמה פוליטית – השחתה, הדרדרות, מאבקים ואינטרסים.

הסיבה שהכנסייה היתה גורם הולך ומתאצל בעולם הפאודלי היתה העובדה שבעולם הפאודלי הדת היתה הדבר הכי חשוב בחייו של אדם. החיים בימי הביניים בשיאם היו קשורים לדת, לא היה עולם חילוני. החילוניות קשורה

ל"מודרנה" של המאה ה-15. בעולם בו הדת היא כה משמעותית בבסיס ההוייה, לא פלא שאנשי הכנסייה הולכים ומתחזקים.
במקביל להתחזקות העוצמה של הכנסייה הקולית, הולכות וצומחות המדינות האירופאיות המוכרות לנו (צרפת, אנגליה, הקיסרות הרומית הקדושה).

מה ההבדל בין המדינה המערבית לבין המדינה המודרנית? הנקודה המשמעותית היא זו:

- כשמדברים על מדינה מודרנית – מדינה פאודלית בעצם איננה מדינה. מכיוון שהדבר הכי חשוב במדינה המודרנית (מדינת הלאום) הוא שיש מרכז, יש פריפריה, והמרכז הוא זה ששולט על הפריפריה. הריכוזיות של השלטון הוא הסממן הכי משמעותי של המדינה המודרנית. המדינה הפאודלית היא מדינה בשם בלבד, כיוון שהמלך היה תלוי בשני גורמי כח שבלעדיהם הוא לא יכול היה לפעול. מצד אחד הוא היה תלוי בכנסייה המתחזקת מחוץ למדינה, ומצד שני הוא היה תלוי באצילים המקומיים בתוך המדינה שלו.

תקופה ג' (מאה ה-12- ואילך)

התחום החשוב ביותר המאפיין את המאות 12-13 הוא התחום התרבותי-אינטלקטואלי-רעיוני. אירופה המערבית עוברת קפיצת מדרגה במידת התחכום הרעיוני שהולך ומאפיין אותה. רק כעת, העולם הנוצרי יהפוך להיות גורם משמעותי (לעומת האסלאם והביזנטים). תהליך זה נקרא "סקולאטיקה" (=מלומדות).
העולם הדתי והפילוסופיה עד אז היו **תרתי דסתרי** – סתירה. לראשונה, בתקופה השלישית של ימי הביניים, עולה זרם רעיוני הגורס שאפשר לשלב את כתבי הקודש עם המחשבה היוונית הפילוסופית. **אריסטו** הולך והופך לדמות מקודשת שלא מטילים ספק בדבריה, ומפרשים את דבריו בצורה דתית. כלומר, חשיבה שיטתית, רחבת היקף, סקרנות אמיתית ורצון להבין את הדת שלא ע"פ הפשט (וגם לא רק ע"פ דרש-נוצרי) – הפרדה בין הפן האזוטרי לפן האקזוטרי.

בתקופה זו מוקמות באירופה אוניברסיטאות, אשר כמו כמסגרות דתיות פילוסופיות. מצד אחד הן אמורות להעמיק בכתבי הקודש ומצד שני לפתוח במה לדיונים פילוסופיים. אחת הדמויות המזוהות ביותר עם התהליך הזה של אינטלקטואליזציה, הוא נזיר צרפתי בשם **אבלר**.

אבלר עצמו מסמל את היכולת של אדם מאמין לקרוא תיגר, לא מתוך חילוניות, אלא מתוך רצון לסוג אחר של אמונה – אמונה ביקורתית, אמונה רציונאליסטית אשר בפירוש סבורה שאסור שהדת תהיה מנוגדת להגיון. אם ישנה סתירה בין הדת להגיון, צריך לפרש את הדת לפי ההגיון (תפיסה רציונליסטית-דתית). הדמות החשובה ביותר מבחינת הכתבים והשיטה הוא **אקווינס הקדוש** (סט. תומאס).

סט. תומאס אקווינס חי באמצע המאה ה-13. מפעל חייו יוצר לראשונה בתולדות הנצרות משנה גדולה חובקת עולם שהיא גם דתית וגם פילוסופית-אריסטוטלית. חיבורו הגרנדיוזי קרוי "**סיכום התאולוגיה**".

מחשבה פוליטית יהודית שאיננה בבסיס הנצרות – ימי הביניים

רבי יהודה הלוי

המחשבה הפילוסופית היהודית צמחה מתוך השפעות חיזוניות. ללא המפגש שנעשה כבר קודם בין מסורת לבין פילוסופיה לא היתה מתפתחת מחשבה פילוסופית יהודית בימי הביניים. מחשבה פילוסופית זו באה כתוצאה מעימות בין מחשבה מסורתית לבין מחשבה סקרנית-ביקורתית.

כפי שנכתב, התהליך התחיל באסלאם ומשם ליהדות ומהיהדות לנצרות. הדמות הראשונה בפילוסופיה הדתית-יהודית שהשפיע כלפי פנים היתה **רבי סעדיה גאון**. רס"ג היה גדול התורה בימיו, בבבל, "**אמונות ודעות**" הוא יצירתו החשובה ביותר והוא נכתב על רקע המפגש עם האסלאם. טענתו היא שבמציאות דאז, נאמנות למסורת בעולם פתוח יותר שבו יש מפגש בין תרבויות מחייבת גם חשיבה פילוסופית, ולא רק קבלת הכתוב כפי שהוא. כלומר, יש משקל גדול לחשיבה האישית הרציונאלית של האדם כשהוא בא לפרש את כתבי הקודש. אחד הכלים המרכזיים של האדם הדתי הוא – התבונה.

רס"ג הבחין בין **מצוות שכליות** – מצוות שגם אם אלוהים לא היה מצווה עליהם, האדם עפ"י תבונתו היה צריך לקבל – ובין **מצוות שמעיות** – אלו הן מצוות מפי השמועה, שאדם צריך להשמע אליהם, כגון בשר וחלב. עצם הטענה שיש מצוות שכליות, יש לה השפעה פוליטית מרחיקת לכת. בבסיס טענה זו נמצא למעשה, המושג הסטואי "**חוק הטבע**".

הסטואיקנים טענו שכל אדם, **עצם היותו אדם, מחוייב לציית לחוקים תבוניים שהם מוסריים**.

רס"ג פתח את המסורת הפילוסופית-יהודית-ביניימית-רציונאליסטית. מן המאה ה-15, המחשבה היהודית מעיקרה, פסקה מהיות רציונאליסטית. זהו שינוי משמעותי ביותר, קרנה של הפילוסופיה ביהדות, ירדה. מאז גירוש ספרד ועד היום, המשיכה העקרית בעולם הדתי היא לאי-רציונאליזם, קרי ההתחברות לדת היא בחוויה מיסטית-דתית.

דמות מרכזית שהקדימה את המאוחר בהתפתחות הזו, היא זו של רבי יהודה הלוי. ריה"ל (1140-1080), ניתן לומר עליו שהוא אחד משני הוגי הדעות החשובים ביותר של היהדות בימי הביניים, הוא והרמב"ם. ריה"ל מציג דרך ייחודית מלאת חיוניות בספרו "הכוזרי", בו הוא טוען להלן:

- א. בניגוד לזרמים רציונאליסטים-פילוסופיים, ריה"ל לא סבור שהתבונה האנושית יכולה להיות מפתח מספיק טוב כדי לאפשר לאדם לגעת באמיתות הגדולות. האדם נדרש לענווה והכרת המגבלות שלו, ולדעת כי המפתח משם והילך הוא בדרך ההתגלות האלוהית, ולא התבונה. ההתגלות האלוהית עוברת במסורת, ונספגת דרך החוויה הרגשית. ריה"ל סבור שיש זיקה חזרה להסטוריה, שם מקורן של המסורת וההתגלות.
- ב. האדם לא יכול להיות אינדיבידואליסט, אלא הוא חייב להתחבר קודם לחוויה הקבוצתית אליה הוא נולד. מתוך תפיסה זו עולה מסקנה קולקטיביסטית, המעמידה במרכז את הקולקטיב – ולא האנדיבידואל.

עם ישראל מול המין האנושי

מהי הזיקה בין היותו היהודי חלק מעם ישראל, כעם בחירה ועם סגולה, לבין היותו חלק מהמין האנושי? ריה"ל מייצג את הציר הפרטיקולאריסטי-קולקטיביסטי, כלומר יש אצלו עדיפות ברורה לכך שהיהודי הוא חלק מעם ישראל, שהוא עם סגולה אשר אלוהים בחר בו. לכל יהודי יש מעין עליונות. ריה"ל מקבל כמובן מאליו את הסגולה שבעם ישראל.

"עם ישראל הוא כ-לב באיברים של הגוף", אמר ריה"ל. ניתן להסיק כי יש במשפט זה סממן אוניברסלי. משמעותו היא שכל האנושות זה גוף האדם, אך עם ישראל נבחר. ריה"ל השפיע על התפתחות החשיבה הקבלית. בעולם הקבלה, ובמיוחד בקבלת האר"י ומשנת המהר"ל מפראג, התפיסות של רבי יהודה הלוי הפכו למובנות מאליהם, והציר המבחין בין יהודי לגוי הפך לציר בסיס לכל דיון – תהום בין יהודים לאלא שאינם יהודים. חשוב לציין כי תפיסות אלה התפתחו בימים בהם היהודים נרדפו. עולה מכך שכמה שמצבו של היהודי רע יותר בגלות, כך הוא חש תחושת עליונות גדולה יותר, דרך המחשבה הדתית.

הנטייה בימנו של הציבור החרדי והש"סי נוטה באופן ברור לכיוון הריה"ל, הרצון לקהילה.

הרמב"ם

המדונת המשמעותית ביותר בתולדות ההלכה מאז חתימת התלמוד. הרמב"ם חי בין 1135 ל-1204. הרמב"ם עבר תהפוכות וגלגולים בחייו ובסופו של דבר הגיעה מצרימה, שם הפך לרופא של צלאח א-דין. כן היה האישיות הפוליטית היהודית החשובה ביותר במזרח. בחיבורו ההלכתי משנה תורה, הרמב"ם מילולית מבטא שליטה טוטאלית בכל עולם ההלכה עד ימינו - היכרות בע"פ של כל ספר הלכתי ומדעי.

הרמב"ם חתר לשלב בין עולם ההלכה לבין עולם המחשבה הפילוסופית, בצורה מושלמת. חיבורו הפילוסופי מורה נבוכים נכתב למעט מאד אנשים שהם מטבעם נבוכים. הרמב"ם טוען שכאן ניתן לעשות סינטזה בין עולם ההלכה והעולם הפילוסופי.

הרמב"ם, כמו אוגוסטינוס, חי בשני עולמות. בעולם האחד, זהו התפקיד המשיחי-מגלומני שהרמב"ם לוקח על עצמו, כאדם שמטרתו ממש להציל את עולם היהדות – לאפשר לאנשים ללמוד הלכה מבלי להזקק לתלמוד. העיקר, הוא היכולת להפנות את מלוא תשומת-הלב לסוגיות הרוחניות הגדולות הדורשות חשיבה וידע פילוסופי, שחובר לעולם ההלכתי.

כשם שאת השנה תורה הוא כתב מתוך שליחות ציבורית, שמטרתו היתה לתת יכולת לאדם בינוני ופשוט לדעת הלכה ולהיות נאמן לתורה – פשוט, בהיר וקריא – כך הוא כתב את המורה נבוכים בדרך שכל הזמן תטעה כמעט את כל האנשים. הוא עשה את כל שביכולתו במורה נבוכים, שאנשים לא יבינו מה הוא אומר – טשטוש מוחלט. מטרתו של הרמב"ם ליצור מבין שרק המוכשרים ביותר יוכלו לעבור אותו. זהו חיבור אליטיסטי ומובהק. לדעת הרמב"ם, ההמון לא מסוגל בכלל לחשוב מחשבה דתית רצינית, לכן אסור להפיל עליו עומסים שהוא לא יכול לעמוד בהם.

הראיה הגדולה לכך שהרמב"ם לא יכול היה לכתוב עבור ההמונים היא שברגע שאנשים נגוע בכתבים של הרמב"ם, הם ישר האשימו אותו בכפירה.

משנתו הפוליטית של הרמב"ם

הרמב"ם הינו אריסטוטלי-הלכתי, כלומר מצד אחד הוא מקבל את המשנה הפוליטית של אריסטו הרואה את האדם כחיה פוליטית וסבורה כי המימוש העצמי של האדם הוא בפוליס, המדינה היא התכלית, החיים הטובים וביסוס המדינה על המשפחה. לכן, בעיני הרמב"ם ברור לגמרי שהתורה רואה בחיים הפוליטיים דבר הכרחי ונדרש. לצד זה מצטרף כמובן חוקי התורה שהם, ברובם, מצוות חברתיות-פוליטיות. אך הבניגוד לאריסטו, הרמב"ם כהוגה דתי-ביניימי איננו יכול לראות את הפוליטיקה כמטרה עליונה אלא רק כאמצעי. הפוליטיקה היא דבר חיובי בעיני הרמב"ם, שלא כמו אוגוסטינוס (ותפיסתו של החטא הקדמון).

הרמב"ם שיטתי בתפיסתו, בכל חיבוריו הוא מבחין בין ההמון לבין איש האליטה. הרמב"ם סבור שיש אנשים שמסוגלים ליותר, בנוסף חינוך מבחינתו גורם להבדלים בין בני האדם. ההמון, חייב פוליטיקה. ללא פוליטיקה וסדר

חברתי, ההמון לא יכול לחשוב על עבודת אלוהים. לעומת זאת, **איש הרוח, אינו זקוק לפוליטיקה** כדי לדבוק באלוהים, אף אם המציאות קשה. **השיא אצל הרמבם הוא הנביא**. המשקל של הפוליטיקה גדול במיוחד עבור האדם הרגיל, ולא איש הרוח.

בשני הפרקים המרכזיים במורה נבוכים, בהם הוא עוסק ב"חוקת התורה", טוען הרמבם כי ההבדל בין חוקת התורה לחוקה פוליטית רגילה, איננו טוטאלי. יש הרבה מן הנורמליות-הארצית, בחוקת התורה. טענו של הרמבם היא שכל חוקה אנושית רגילה יש לה מטרה ברורה של יצירת חוק וסדר ומניעת אנרכיה. לדעתו, ללא מערכת חוקית-משפטית מסודרת אי אפשר בעצם ליצור תרבות. **זו תפיסה אריסטוטלית מובהקת!** החוקה התורנית, לא שונה – אלוהים, כדי שעם ישראל יוכל להתקיים נתן חוקים פוליטיים-חברתיים, ע"מ שתקום קהילה עובדת-אל.

מה אם כך ההבדל בין חוקה ארצית לחוקת התורה? מטרת חוקת התורה, אומר הרמבם, איננה תיקון החיים הארציים, אלא תיקון הנפש הרוחנית. המשטר המסודר-מאורגן הפוליטי, הוא אמצעי בלעדיו אי אפשר. **האנלוגיה שעושה הרמבם:** כמו שהאדם כפרט, צריך שגם גופו וגם נפשו (במובן הרוחני) יהיו בריאים, הוא קודם כל צריך שגופו יהיה בריא, ורק אח"כ הוא יכול לדאוג לנפשו. אדם שגופו אינו בריא, יותר קשה לו לפתח את ההיבטים הנפשיים. כך גם החברה – **תיקון ה"גוף" הפוליטי, קרי יצירת מסגרת חברתית-פוליטית סבירה ומתפקדת הוא תנאי הכרחי לקיומה של חברה דתית**. הגילום האמיתי של חברה כזו, היא רק ביהדות, ולא בנצרות או האסלאם.

האידיאל של הנביא, הוא ליצור מן אישיות מיוסרת שצריכה לדור בין שני עולמות מנוגדים. מצד אחד, הנביא מחויב להתעלות אישית. מצד שני, יש לנביא שליחות חברתית-פוליטית אשר מצריכה אותו לרדת להמונים. זוהי השאלה **ממשל המערה של אפלטון**. הרמבם רואה את **משה רבינו** בדומה בה רואה אפלטון את הפילוסוף אשר יוצא מן המערה. אחרי שהפילוסוף יוצא מן המערה ורואה את האור, הוא חוזר חזרה פנימה – יש לו שליחות חברתית. המחוקק העליון, דעת הרמבם, הוא המחוקק הדתי. אחת הדוגמאות בעולם הרמבם, הוא היחס למין. מחוקק בדרגת משה, סבור הרמבם, צריך להיות פרוש מחיי המין.

הרמבם בתפיסתו מונרכיסט, הוא רואה את המשטר האידיאלי כמשטר של מלך. עם זאת הוא סבור שהמלך צריך להיות מוגבלת ע"י חוקי התורה (מעין מונרכיה-חוקתית), וזאת כיוון שהרמבם די פסימי באשר לשאלה האם חברה יכולה להנהיג את עצמה בלי אדם אחד ששולט בה. מבחינה זו, בסוגיה החשובה של "המשטר הראוי" ביהדות, תמיד מציגים את ההנגדה הברורה בין הרמבם (המונרכיסט) לבין **יצחק אברבנאל (רפובליקניסט)**.

תומאס אקווינס – א – תומאס הקדוש

שני ההוגים הכי מרכזיים בעולם הנוצרי הם אוגוסטינוס (המאה ה-5) ואקווינס (המאה ה-13), כשיש הבדלים ברורים לצד הדמיון ביניהם. אקווינס היה נזיר דומיניקני. באותה התקופה, למנזרים היה תפקיד חשוב בכמה תחומים. בראש, היה להם תפקיד הוראתי. בנוסף היה להם תפקיד חברתי חשוב, כגון עזרה לעניים, עזרה לאנשים סובלים, עזרה במערכות חינוך וכדומה. המנזרים היו מעין היד-הארוכה של הכנסייה בהגעה למטרות רוחניות וחברתיות. הנזירים היו חייבים לחיות בהמנעות מיחסי מין, בשיתוף כלכלי, צייתנות מוחלטת לראש המנזר. כשהיו מאבקים דתיים, עלו מנזרים חדשים כגורם ראדיקאלי שנלחם למען האפפיור. מן העבר השני, דוקא הנזירים היו דוקא יריביה של הכניס הממוסדת. הם טענו שהיא לא מספיק "אמיתית", אלא ארצית.

אקווינס היה נזיר ובאותה העת היה תיאולוג. מפעל חייו היה ביצירת "**סיכום התיאולוגיה**". החיבור מצביע על הרבה הבדלים בינו לבין הרמבם. ההבדל החד הוא שמאחר ותומאס היה נוצרי, בנצרות התחום החשוב לאיש דת שהוא גם פילוסוף – זה תיאולוגיה, כלומר דיונים פילוסופים על הדת. הרמבם סבור שהפילוסוף הוא קודם כל איש הלכה, לכן גם חיבורו החשוב ביותר הוא ה"משנה תורה". היהדות, בניגוד לנצרות, היא דת הלכתית. **הנצרות היא דת שמעמידה את האמונה במרכז**. אם האמונה היא השאלה הגדולה, אזי מה שמטריד את תומאס זה איך מחברים בין אמונה-התגלותית, לבין פילוסופיה.

ההבדל הגדול בין תומאס לבין אוגוסטינוס הוא בכך שתומאס לא רואה את הפוליטיקה באותה מידת טרגיות כמו אוגוסטינוס. תומאס סבור שניתן ליצור פוליטיקה ראויה, וכי ניתן לחבר בין אמונה נוצרית לבין פוליטיקה – אם החוקים הפוליטיים יהיו אמצעי להקמת חברה ראויה, שתתחבר לישו, ושומרת על חיים רציונאליים מסודרים – אין עם כך כלל בעיה. כמו הרמבם, גם תומאס, אין לו בעיה ללמוד מאריסטו ולראות אותו כ"ענק-רוחני". תומאס בעיקר עובד, בניגוד לרמבם, **בפרשנות לדברי וכתבי אריסטו**. הרמבם, כתב ספרים אשר בהם ניתן ללמוד על תפיסתו האריסטוטלית.

תומאס מכניס את הפירוש הנוצרי למושג "חוק הטבע" הסטואי. תפיסת חוק הטבע הסטואית דיברה על השילוב שבין רציונאליות לבין תבונה ועל כך שכל הטבע יש לו חוקיות, והחוקיות של האדם זה לפעול לפי התבונה.

תומאס טוען שכמו שיש הררכיה בכל העולם הקיים, כמו שיש הררכיה פוליטית בעולם הפאודלי, כך גם יש הררכיה של חוקים:

- החוק הנמוך ביותר הוא **החוק הארצי-הפוליטי**, חוק שמחוקקים בני האדם לשם תועלות פוליטיות-חברתיות.
- מעל לחוק זה, עומד **החוק הטבעי**, חוק זה הוא מה שכל אדם אמור להבין עפ"י תבונתו. מאחר ומדובר בהוגה נוצרי ולא סטואיקן, בעיני תומאס ברור שהחוק הטבעי מחייב את האדם לעבוד אלוהים. הזיקה בין החוק הארצי הרגיל לבין חוק הטבע, היא כזאת – שחוק הטבע צריך להיות קריטריון לשיפוט. כלומר, התשובה לשאלה האם חוקים של חברה הם חוקים ראויים או לא, יש לשאול תמיד האם חוקים אלו תואמים את **חוק הטבע האוניברסלי-מוסרי**. השפעתו של תומאס על הוגה הדעות ג'ון לוק, ומשם עד לימנו, היא עצומה.
- **החוק ההתגלותי** הוא החוק הכי גבוה, והוא זהה לתבונתו של אלוהים. תומאס מבחין בין חוקים מוסריים, שהתבונה האנושית מחייבת אותם, לבין החוקים התגלותיים. תפיסתו של תומאס היא שההתגלות האלוהית איננה סותרת את חוק הטבע, אך הן אינן מחוייבות מן ההגיות (כמו מצוות שמעיות אצל הרמבם).

אחת המסקנות שיכולות לעלות מן הניתוח הזה של תומאס, תהיה שאם מדינה תצווה על חוק (ארצי-אנושי, הנמוך ביותר) שהכנסיה הקתולית תאמר עליו שהוא סותר את **חוק ההתגלות**, אזי ידו של החוק ההתגלותי על העליונה (יש לשים לב שאין סתירה בין חוק הטבע לבין חוק ההתגלות).

"מגן השלום" – זהו שם של חיבור שנכתב בתחילת המאה ה-14 - ע"י **מרסיניו איש פאדוה** אשר הינו אריסטוטל-נוצרי. בניגוד לתומאס, טוען מרסיניו שהכנסיה צריכה להתעסק בעניינה הדתיים בלבד, והפוליטיקה צריכה להתנהל עפ"י קריטריונים ארציים-פוליטיים. כיצד? כפי שאריסטו סבר. לכן, אומר מרסיניו, ככומר דתי, שמה שהכנסיה מנסה לעשות (שהיא רוצה יותר ויותר כח) זה פשע. **התערבותה של הכנסיה בפוליטיקה, עלולה להרוס את המדינה**.

[לקרוא 173-181 188-198 – "המחשבה המדינית" תומאס הובס; ג'ון לוק 214-233, 247-262; רוסו 273-276, 280-285]

המחשבה המדינית במאה ה-16-15 - וראשית העת החדשה

מקובל לראות את תחילת העת החדשה ברנסאנס האיטלקי. הרנסאנס ("תחייה") מבטא תחושה של אנשים שחיו באותו זמן, במאות 15-16, של מן יציאה למרחב הכוללת בתוכה שילוב של מצד אחד התחדשות, ומצד שני דוקא חזרה לעבר קדום, העבר הקלאסי-רומאי, שלפני ימי הביניים. השילוב יצר בבירור תמונת מצב של "מה לא".

מהרנסאנס והילך, העולם האירופאי מעמיד במרכזו מספר הנחות אקסיומטיות, שבד"כ נתפסו כמובנות מאליהן עם הזמן. מה הן אותן הנחות?

- הדבר הכי משמעותי הוא **חשיבות האדם** – העמדת האדם במרכז, הומניזם. זוהי תפנית מימי הביניים בהם האל היה במרכז. הקדושה, החל מימי הרנסאנס, החלה נסוגה, ובמקומה באה תפיסה של חיים ארציים הנאמדים במונחים של כאן ועכשיו.
- **אינדיבידואליזם** – כל אדם הוא עולם לעצמו. ערכו של כל אדם כיחיד.
- **רציונאליזם** – השקפה שבה האדם נתפס, קודם כל, כאדם חושב, בעל תבונה. אלמנט זה בשום פנים ואופן לא עולה יחד דוקא עם חשיבה חילונית (ניקח לדוגמה את הרמב"ם שהיה רציונאליסט מובהק, והבין שהדרך לגעת בשאלת הרוחניות השונות הוא **התבונה**), אלא הוא יכול לבוא עם חשיבה דתית או חילונית. לא ניתן להבין את התפתחות הדמוקרטיה המערבית ללא הבנה של האקסיומה הרציונאליסטית.
- **אוניברסאליזם** – אחת ההנחות העולות מתוך ההומניזם המודרני היא חשיבות המין האנושי בכללותו. כלומר, יש משהו משותף לבני-האדם באשר הם בני-אדם. מתוך כך צמחה תפיסת ה**לאומיות**, בשלהי המהפכה הצרפתית (עד אז, לא היה מקובל לצאת ולהלחם עבור פיסות אדמה. כן להלחם עבור האל, לא להלחם על אדמה).
- **חילון (סקולריזציה)** – העולם המודרני מזוהה עם תהליך של חילון. מבחינה סוציולוגית משמעותו של חילון הוא **תהליך הו הדת מפנה חלקים במציאות שבהם היא אחזה**, היא נסוגה לתחומים יותר מצומצמים ואינטימיים. למשל, "רשות הרבים" בימי הביניים היתה כולה דתית, והפכה להיות מרוקנת מנוכחות של קדושה. הדת "מתבצרת" בעיקר ברשות היחיד. זה בא לידי ביטוי במוסדות, אשר מקבלים עצמאות ומתנהלים עפ"י שיקולים ארציים. בנוסף, החלו מתקיימים טקסים המבטאים ריטואלים חילוניים-ארציים ולא דוקא דתיים. **התהליך של החילון אומר שבני-האדם מסבירים תהליכים שונים בעזרת מושגים של חול, ולא של קודש**.

החל מהמאה ה-15 ועד סוף המאה ה-18 - אירופה עברה סדרה של מהפכות ששינו את העולם לחלוטין. "מהפכה" היא **תהליך שבו בניין שלם מתערר מן היסוד ומוחלף בבניין אחר**. בפוליטיקה תמיד עושים הבחנה בין "הפיכות" לבין "מהפכות".

- א. **המהפכה האסטרונומית** – אנשים כמו **גלילאו**, **קופרניקוס** ואחרים שבכל הסתכלותם על מערכת השמש, שינתה את כל הפריזמה והחלו מעמידים את השמש במרכז היקום (מאה 15).
- ב. **המהפכה הגאוגרפית** – מציאת מחוזות שונים וחדשים בעולם.
- ג. **מהפכת מדעי הטבע** – ובעיקר פיסיקה, יצרה לראשונה את הניסויים המדעיים בשיטות אינדוקטיביות (לימוד מן הפרט אל התאוריה). אדם צריך לבדוק דבר בעצמו ולערוך ניסויים בתנאי מעבדה, ובמקום אמונות – כל מקום שרק אפשר עדיף שיהיה ידע מדעי.
- ד. **המהפכה דתית / רפורמציה** – שברה את המונופול הקתולי והלעתה מעמדים פרוטסטנטיים (**לותר**, **קלווין**).
- ה. **מהפכת מדעי החברה** – נקרא גם "תקופת ההשכלה של המאה ה-17-18". זוהי מהפכה שבה בני-אדם מעוניינים בתחומים מוסריים, חברתיים ופוליטיים, להבין דברים בעזרת תבונתם, בעזרת ידע חילוני, לשנות את אורחות החיים וכו'.
- ו. **המהפכות הפוליטיות** – כולל שלוש מהפכות בסוף המאה ה-18: **המהפכה האמריקאית** (1776), **המהפכה הצרפתית** (1789) ו-**המהפכה התעשיתית**.

כל גל המהפכות הזה, מן המאה ה-15 ועד סוף המאה ה-18, יונק חיותו מתוך הנחות היסוד הרנסאנסיות. למשל, **המדען** – הינו **אינדיבידואליסט** שאינו מוסך על אף אחד חוץ מעצמו, הוא נעזר בתבונתו בלבד, קרי הוא **רציונאליסט**. בנוסף, המדע הוא **אוניברסאלי**, הוא איננו שייך ללאום כלשהו. ובסוף, המדע הוא **חילוני** – אין התייחסות לדברי אלוהים. אותו הכני"ל לגבי כל אחת מן המהפכות.

בעידן הרנסאנס היו כמה זרמים מרכזיים של מחשבה מדינית. הזרם הראשון בו נעסוק הוא מחשבה פוליטית רנסאנסית-חילונית של ממש. מייצג חשיבה זו הוא **ניקולו מקיאוולי**.

ניקולו מקיאוולי (1469-1527)

מקיאוולי פיתח צורת הסתכלות שונה לגמרי על הפוליטיקה והחברה, וזאת למרות שהוא אינו הוגה בעל משקל פילוסופי שיטתי מסוגם של אנשים כמו אריסטו ואפלטון. יש הרואים במקיאוולי את נביא הלאומנות המודרנית. מקיאוולי חי בפירנצה בשנים 1469-1527. פירנצה בפרט ואיטליה בכלל באותה תקופה, היתה חגיגה של אותם רעיונות רנסאנסיים הנזכרים לעיל. פירנציה היא מקום מאד מפותח מבחינה כלכלית, ביחס לתקופה ההיא, ומבחינה אמנותית (דמויות ענק כגון **מיכלאנג'לו** ו**לאונרדו דה-וינצ'י** חיו באותה העת). פירנצה עד אז נשלטה ע"י נציגי העם ומקיאוולי היה הנציג הראשון של פירנצה לענייני חוץ.

מתוקף תפקידו הסתובב מקיאוולי באירופה והיה עד למחיר הכבד של חוסר האחדות המדינית באיטליה (פלישות מצרפת וכו'). הוא קיבל כמובן מאליו את השיטות הפוליטיות הרנסאנסיות המקובלות. בהמשך נפרט את עיקרי תפיסותיו של מקיאוולי מתוך חיבוריו "**הנסיך**" ו-"**עיונים**". מקיאוולי הפופולרי יותר הוא מקיאוולי של "**הנסיך**" שם הוא גורס שהקמת מדינה זה קל יותר ונוח יותר אם עושה זאת נסיך אחד. הנסיך הוא אדם חזק וכריזמטי בעל היכולת להפעיל את כל האמצעים הדרושים להקמת מדינה חזקה. לאחר מכן, קיום, שימור וטיפוח של המדינה – כאן שלטון יחיד יכול להסתאב, לכן עדיף לה למדינה להיות **רפובליקה**. להלן עיקר הנחותיו:

- **שיקולים פוליטיים צריכים להיות השיקולים היחידים בקבלת החלטות מדיניות, לא שיקולים דתיים או מוסריים.** אם טובת המדינה מחייבת לבעוט במוסר, אזי חייבים לבעוט במוסר. אם שיקולים מוסריים ימנעו נחיות בהתמודדות עם בעיות קיומיות, זה יהיה פשע להשתמש בשיקולים מוסריים! זהו בסיסה של "**הגישה הראליסטית ביחסים בינלאומיים**" (**REAL POLITIC**).

הנסיך צריך להיות גם שועל וגם אריה, גם בעל יכולות של שימוש בטקטיקות שועליות (עורמה, שקר) – אם זה מקדש את המטרה. מצד שני, אם הנסיך יכול להיות אריה – אז הוא צריך לטרוף. מה עדיף? נסיך, אומר מקיאוולי, צריך שיאהבו אותו וגם יפחדו ממנו. יש צורך להביא לאיזון בין שני הפנים, גם הפחדה וגם "לחם ושעשועים" (אך עדיפה היראה).

הכל רציונאלי בגישתו של מקיאוולי, יש לקבוע מדיניות בצורה שיטתית – לשם המטרה. אם המטרה דורשת "פרצוף" כועס, אז יש לבעוט. וכל זאת ברוח רפובליקניסטית. יש צורך להדגיש כי מקיאוולי איננו אנטי-דתי, אלא א-דתי, ולא אנטי-מוסרי אלא א-מוסרי.

מקיאוולי מקצין את הצד האמפירי של אריסטו. מקיאוולי, הרמב"ם ואקווינס כולם צומחים מתוך מחשבה מדינית אריסטוטלית. זה בא להוכיח עד היכן ניתן למתוך את הגישה האריסטוטלית.

מקיאוולי מתעב את הכנסייה הקתולית, מכיוון שהוא טוען שהיא הורסת את היכולת לקיים מדינה נורמלית, או חברה נורמלית – כיצד? הכנסייה מטיפה לבני-האדם כי מה שחשוב זה ממלכת השמים, היא אומרת לבני-האדם להיות צנועים, ענווים, להגיש את הלחי השניה, בשביל חיים טובים יותר בעולם הבא. מקיאוולי טוען שהכנסייה, בכך, מננות את האדם.

מאות שנים של חינוך כנסייתי, הרסו את כל מה שרומא ניסתה לעשות לבני האדם. מקיאווילי מעוניין לומר לבני-האדם כי **ערכים רפובליקניים**, הם ערכים ראויים – ובראשם **טובת הציבור**. בכללו של דבר, מקיאווילי טוען כי מדינה ראויה יכולה להתקיים אך ורק על בסיס של ערכים רפובליקניים, אחרת היא תתנוון.

נקודת המוצא אשר ממנה יוצא מקיאווילי, היא בסיס יציאה לאסכולה נוספת אשר שואלת את השאלה **"מהו טבע האדם?"**. האסכולה הזו טוענת כי האדם מטבעו יצרי ותאוותן (ההפך מן הסטואה, וסוקרטס, רמב"ם וכו'). לפי ההשקפה של האסכולה הזו, וגם לפי גישתו של מקיאווילי, **יש צורך לאלף את האדם** (בעזרת הנסיך).

המדינה המודרנית לפי גישתו של מקיאווילי

יש הוראים במקיאווילי את נביא הלאומנות המודרנית, מכיוון שהוא מנתח את הבעיות של איטליה בימיו כנובעות ראשית לכל מן הסיבה שאין מדינה אחת חזקה, אלא אוסף נסיכויות. מקיאווילי חולם על הקמת מדינה איטלקית אחת, רפובליקה, שתשחזר את התקופות הטובות של רומא. לצורך כך צריכה להיות **אידיאולוגיה משותפת, חינוך לערכים רפובליקניים, וצבא אזרחים** – שרק הוא יכול להיות פטריוטי (בניגוד לצבא שכירים, שהיה בזמנו).

צבא האזרחים, במתכונת המתוארת ע"י מקיאווילי, נוסד לראשונה **במהפכה הצרפתית**.

הרנסאנס ההומני

סוג נוסף של מחשבה מדינית, בעולם הרנסאנס, בא לידי ביטוי באסכולה הקרויה **"הרנסאנס ההומני"**. זוהי תפיסה המאמינה ביכולות של האדם, כשרוננו, טוב ליבו וכו'. הכוונה של האסכולה הזו היא **לבנות חברה יותר**, בעלת ערכים חברתיים, סולידריות, חברה אשר תבטא את הפוטנציאל האנושי.

נציג מן האסכולה הזו הוא **תומאס מור** ובספרו **"אוטופיה"** פרס את משנתו הדוגלת בשוויונות לכולם, תוך הוצאת הטוב האנושי מן הכח אל הפועל.

התהליכים הפוליטיים והכלכליים בראשית בעת המודרנית

העולם הפאודלי הציג מדינה מאד חלשה, מכיוון שהיא הותקפה משני כיוונים – מבפנים ומבחוץ. מבפנים, ע"י **האצילים הפאודליים** אשר היו בעלי הבית באיזורים עליהם שלטו. מבחוץ – ע"י גורם על-מדינת, **הכנסייה**.

עם התפתחות רעיון המדינה המודרנית עלה הצורך בביסוס שלטון ריכוזי. כדי להחליש את עוצמת הכנסייה, כרתו מנהיגי העולם השונים ברית עם הזרם הפרוטסטנטי ("רפורמציה"), כך שנוצרה **ברית בין אנשי דת פרוטסטנטיים לבין מנהיגים פוליטיים**. צמיחת **הקפיטליזם המודרני**, מעמד הביניים בערים, סייע לכך גם כן. מעמד הביניים (**הבורגנים** – שוכני העיר) סייע למלך לקבל כסף ובכך לנתק את תלותו מן האצילים ומצבאותיהם. ככל שמעמד הביניים גבר, הוא בא בטענות יותר גדולות כנגד האצילים, אשר נתפסו ע"י פרזיטים.

התהליך הני"ל, שבשלב הראשון יצר משטר אבסולוטי (דרך החיבור של המהעד הבינוני והמלכים), בסופו של דבר גרם למעמד הבינוני לקורא תיגר על המלכים. **זהו הבסיס ללידת האירוע החשוב ביותר – המהפכה הצרפתית**. ואכן, מן המאה ה-19, המעמד אשר מוביל את המדינה הוא מעמד הביניים.

אם צורת הניתוח היא מרקסיסטית, אז הטענה תהיה שמה שמוביל תהליכים הסטוריים, תרבותיים, פוליטיים וכו', הוא תמיד תהליכים כלכליים. כלומר, המדינה המודרנית, היא תוצאה של תהליכים כלכליים. לעומת זאת, אם איננו מחוייבים רק לאוראנטיציה המרקסיסטית, אזי הבנת תהליכים פוליטיים דורשת הכנסת שיקולים תרבותיים, רעיוניים ואידיאולוגיים – לא רק כלכלה ! (מקס וובר). צמיחת המדינה המודרנית הושפע מצמיחת מעמד הביניים, אך **יש לזקוף למרד הפרוטסטנטי הרבה מכך**.

הרפורמציה

שתי דמויות מרכזיות מלוות את תהליך הרפורמציה.

- א. **מרטין לותר** (1483-1546). לותר הוא הדמות החשובה ביותר בצמיחת הפרוטסטנטיות.
- ב. **קלווין** (1509-1564).

המרד הפרוטסטנטי של המאה ה-16 הוא רנסאנסי. המחאה היתה כנגד הניוון של הכנסייה שצברה עוצמה פוליטית גדולה מדי, והפכה לגורם כלכלי-פוליטי יותר מאשר גורם דתי. מחאת הכמרים הקתולים כנגד הממסד הכנסייתי, היתה ארוכת שנים, היא לא החלה במאה ה-16 (כגון יאנוס שהועלה על המוקד בצ'כיה).

שחיתות

הואתיקן נתפס כמקום שמורד באלוהים, ע"י האפפיורים. שיא השחיתות הפוליטית-כלכלית של הכנסיה הגיע בכתבי-המחילה (אינדולוגנציה). התפיסה הכנסייתית אמרה כי יש מעין בנק בכנסיה, והוא בנק של זכויות. אנשים רבים עושים חטאים ורוצים מחילה, אז הכנסיה, עפ"י האמונה הקתולית, מוחלת על חטאים אלו באמצעות וידויים למינהם.

אנשים אשר רצו מחילה ללא חזרה בתשובה (מחילה אינטסנט שכזו), שילמו כסף וזכו בזכויות מתוך בנק הזכויות. אותן זכויות היו של אנשים אשר חטאו מעט והיתה להם "יתרת" זכויות. עם הזמן, אותם שטרות מחילה ניתנו למפרע, אנשים היו קונים זכויות והולכים לרצוח. תפיסה זו היא עיוות טוטאלי של הקתוליות.

הרפורמציה הלכה למקום יותר רדיקאלי, היא נגעה בשורשי הקתוליות. מרתין לותר שאל עצמו "למה התפתחה הכנסיה המושחתת – מה הגורמים לכך?". תשובתו היתה שחטא הגאווה הוא זה שעומד בבסיס הדברים. לדידו, אם הכנסיה הקתולית הופכת עצמה לגוף שרק דרכו המאמין יכול לזכות בגאולה, היא כביכול תופסת את מקומו של אלוהים. כפי שלימדו פאולוס ו-אוגוסטינוס, החוויה הדתית כרוכה בתחושה של אפסות האדם, אלא אם כן הוא זוכה לחסד האלוהי, ומנגד באה הכנסיה ואומרת כי היא בעלת הבית. זוהי לא כוונתו של ישו. הדרך להנצל מן השחיתויות של הכנסיה, הוא שינוי יסודותיה, עפ"י לותר.

כיצד עושים זאת ?

- לותר סבור שקודם כל צריך שלא תהיה כנסיה אחת גדולה חזקה. לותר ומאמיניו יצרו כנסיות מקומיות קטנות, אך לא גוף אחד חזק ואוניברסלי.
- כומר צריך לראות עצמו כמתווך, יועץ ומורה אשר תפקידו להורות – הוא אינו גורם אשר בלעדיו האדם אינו זוכה לישועת הנפש.
- הדרישה מן הכומר לחיות חיי פרישות, היא גרועה. דרישה שכזו גורמת לכומר להרגיש על-אנושי.
- יש להשקיע מאמץ רב בכך שדבר ישו יגיע אל האנשים הפשוטים, והם יוכלו להבין אותו. זאת ע"י תרגום כתבי הקודש לשפות מרובות (לותר עצמו תרגם את כתבי הקודש לגרמנית). מבחינת לותר, כל בני האדם שווים (אם הם רואים את האור הנוצרי, כמובן, לפי תורתו של פאולוס).
- היחס לקדושים שקיים בכנסיה הינו יחס מעוות. אין קדושים פרוטסטנטים, ולכן גם לא מתייחסים אליהם ככאלו.

כיצד פעל לותר ?

לותר קיבל תמיכה של נסיכים גרמניים שונים, אשר רצו להיות יותר חזקים מן הכנסיה, אי-לכך השתלם להם לחבור ללותר. המחיר היה מלחמות נוראות באירופה – תוך פרק זמן קצר, אירופה נתמלאה בדם. למעשה, מלחמות אלו הסתיימו במאה ה-17. בעקבות מלחמות אלו פרצה מלחמת 30 השנים. ספרד של המאה ה-16-17 היא מעצמה חזקה מאד מבחינה פוליטית-כלכלית, ובבסיסה הקתוליות, והיא תפסה חלק נכבד מן המחלמה הזו. בסוף מלחמת 30 השנים, שנת 1648, הוחלט כי כל נסיך הוא בעל זכות להחליט האם דת המדינה שלו היא קתולית או פרוטסטנטית. אך באותה העת, מתוך הבנת מחיר המלחמות, התפתחה גישה סבלנית כלפי מיעוטים, זרמים נוצריים קטנים אשר אינם בשלטון.

מהן תוצאות מהלכו של לותר ?

ראשית, מאבקי הדת השונים, יצרו מדינות חדשות (כגון הולנד, שהיתה בשליטת ספרד, ודנמרק). בנוסף למהלך הזה של לותר, הוא החל במהלך נוסף. הוא שאף להגיע למצב בו המדינה לא תתערב בדת, אך הכמרים הפרוטסטנטים יקבלו על עצמם את מרות המדינה. כך גם הכמרים צריכים לחנך את מאמיניהם לקבל את מרות המדינה (פאולוס).

על מהלך זה השפעה עצומה על יחסי דת ומדינה במערב המודרני. מצד אחד, המהלך חיזק את עוצמתה של המדינה, ומצד שני החליש את עוצמתה של הדת הממוסדת והפך אותה לגורם פנימי. המהלך הנ"ל נבע ממניעים דתיים עמוקים ביותר, אך בפועל הוביל לחילון גדול מאד.

השפעה נוספת ספציפית לגרמניה, קשורה לתווי-האופי הגרמניים, המבוססים על קבלת ההיררכיה הפוליטית, היציבית והציינתו, מבטאים תרבות פוליטית. המדינה הפכה לגורם שהדת תומכת בו, ומחזקת את הלגיטימציה למדינה – לותר טרם לכך רבות.

מן העבר השני, לותר בכל זאת העמיד את המאמין כאדם העומד מול אלוהים, והוא חיזק את התחושה של שוויונות בין בני-האדם. השוויוניות אשר לה לותר התכוון, איננה שוויוניות סוציאלית-כלכלית (ראיה לכך נמצא בתמיכתו של לותר בנסיכים כאשר האיכרים התמרדו כנגדם, ואלו שחטו אותם).

קאלוין

קאלוין מעל לכל חותר לחיים של פשוטות של האדם הנוצרי, חסכון, מעין סגפנות. קלווין סבא שאם כל אדם יחיה עפ"י הדרך שצריך לחיות לפי הדת הנוצרית, אזי אולי הוא יזכה לישועה אלוהית. קאלוין מאמין ב**פרדיסטינציה**, יעוד מראש.

תורת הפרדיסטינציה מחזקת צייתנות פוליטית, כלומר אם אלוהים לא היה רוצה ששליט מסויים ישלט – הוא לא היה שולט, אף אם השליט עושה עוול. לכן קאלוין הורה לתומכיו לא למרוד בשלטון שאינו ראוי מבחינה נוצרית (כלומר שלטון של קתולים).

מקס ובר שאל "מדוע הקפלטליזם (צבירת רכוש ומעמד בני הון גבוהה) התפתח באצרות מסויימות יותר מאשר באצרות אחרות?" – מה הן הרעיונות אשר מובילים לכלכלה? וובר הגיע למסקנה שבכל האצרות אשר התפתח קפיטליזם, היה משקל גדול לפרוטסטנטים קלווניסטים.

ובר המשיך ושאל "מה היה באמונה הקלווניסטית שהובין לקפיטליזם?" תשובתו היתה שמי שחי לפי התורה הקלווניסטית הינו חסכן החי בסגפנות, וצובר הון. בדור השני של הקלווניסטים, התחזקה התפיסה של הפרדיסטינציה לפיה האדם יכול לדעת מה יקרה לאחר מותו. כיצד? אם אדם **יעבוד קשה** כל חייו ו**יצליח**, יש בכך סימן שאם אלוהים עזר לו בעולם הזה, כך הוא יעזור לו בעולם הבא.

מצד אחד, קאלוין חיזק עוד יותר מלותר את השפלות האנושית. אך מסקנתו היתה שכולנו שווים בשפלותנו. הקאלוויניסטים נרדפו בהרבה קהילות באירופה, חלקם מצאו עצמם במושבות החדשות האנגליות, שלימים הקימו את ארצות-הברית. מאחר והם נרדפו כמיעוט סוטה-חברתית, התחושות שלהם של חשיבות האופוזיציה והעדר הכפיה הדתית, הפכו לתפיסות יסוד שמצאו דרכן אל החוקה האמריקאית. יחד עם הקפיטליזם הקאלוויניסטים נקבל את היסודות העקריים של ההווה האמריקאית.

מסקנה: כדי להבחין דמוקרטיה ליבראלית מודרנית, חייבים להבין את ההסטוריה הפרוטסטנטית.

אם נעשה מיפוי של חברות שהן יותר נוחות לקליטת עקרונות דמוקרטיים-ליבראליים, לעומת חברות שהן פחות נוחות לכך, ניתן לומר שהיכן שהדת המסורתית מתנגדת בחריפות לדמוקרטיה-ליבראלית, יהיה קשה מאד לדמוקרטיה שכזו להקלט. היכן שהדת עצמה מובילה לכיוונים שאפשר ללכת איתם לדמוקרטיה-ליבראלית – זה סיפור אחר. לפיכך, האסלאם הוא איוב של הדמוקרטיה הליבראלית, היהדות באמצע, ובנצרות יש פער בין הקתוליות לפרוטסטנטיות.

תומאס הובס

רקע

בסוף המאה ה-16, צרפת היתה מדינה קתולית חזקה, וכן ספרד. אנגליה, לעומת זאת, עברה תהליך של מלחמת שושלות קשה מאד אשר קירבה אותה לפרוטסטנטיות. בסופו של תהליך זה, אנגליה יוצאת מחוזקת. באמצע המאה ה-16, שלט באנגליה **הנרי ה-8**.

הנרי ה-8 ניתק את אנגליה מן הכנסייה הקתולית, מסיבות אישיות. אך הנרי הוביל מהלך אשר יהפוך לימים את אנגליה למעצמה, ולשם כך הוא רצה להפוך לבעל הבית של הכנסייה – כך נוצרה **הכנסייה האנגליקנית**, והמלך עומד בראשו.

שנים לאחר מותו, במחצית השנייה של המאה ה-16, עולה לשלטון אליזבת ה-I, אשר משכילה לשמור על הפרוטסטנטיות ולמנוע מלחמת אזרחים. תקופתה נחשבת לתקופת שיא בתולדות אנגליה. לאחר הנצחון על הארמדה הספרדית הגדולה, נפתח **תור הזהב האליזבתני**. עם זאת, לאחר מותה של אליזבת, בתחילת המאה ה-17, אנגליה נקלעה למלחמת אזרחים קשה, שבה הפרלמנט מרד במלך והוציאו להורג (ציארלס ה-I), והקים דיקטטורה בראשות קרמוול.

אחרי מותו של קרמוול, ב-1660, הגיע המלך צ'ארלס ה-II אשר הנהיג את אנגליה ביתר מתינות. ב-1688 התרחשה **המהפכה המפוארת**. מן המהפכה הזו יצאה אנגליה עם משטר חדש, **מונרכיה חוקתית**.

כל אחד מאיתנו מושפע מן החשיבה המדינית האנגלו-סכסית. מה הם מאפייניה?

- **חשיבה פוליטית אינדיבידואליסטית** – היוצאת מהעמדת היחיד במרכז, בניגוד גמור לחשיבה הפוליטית הקלאסית. המדינה איננה השחקן המרכזי. למעשה, הפניה לאינדיבידואל לא החלה בתומאס הובס, אלא **ברנה דה-קרט** אשר הגיע למסקנה שהאדם איננו יודע כלום על שום דבר, כי אולי הכל חלום, וכל שהוא יודע זה שהוא שואל שאלות, החיפוש אחר התשובה והסיפוק – **"אני חושב, משמע אני קיים"**.

- הובס, בספרו "הלווייתן" (1651) הניח הנחות יסוד חילונית-מטריאליסטיות, וטען כי כל דבר בעולם ניתן לכימות, בני אדם מונעים מתוך חיפוש אחר הנאות מחד, ובריחה מסבל מאידך. בני האדם אינם אוהבי הזולת מבריאתם, אלא דואגים לעצמם. מבחינתו, הנחות אלו הן חלק מ"חוק הטבע".
- האקסיומה המטריאליסטית של הובס מכניסה לשיח הפוליטי את המושג "מצב הטבע". מהו? הובס שאל עצמו מדוע בני-אדם מוכנים לשלם מחיר יקר שהם חיים במסגרות פוליטיות, כאשר כל מסגרת פוליטית כופה? התשובה לכך היא שצריך להציג את האלטרנטיבה, קרי – אם אין מדינה, מה יש? בני האדם אינם מקבלים את האלטרנטיבה הגרועה יותר, ריק, חוסר. זהו מצב הטבע, מצב נטול-מוסר בו בני-אדם דואגים לעצמם והחזקים שודדים. זוהי תפיסה המנוגדת לחוק הטבע. תפיסתו של הובס מושפעת מאוגוסטינוס, אלא שאוגוסטינוס ראה בזה חיים לא גאולה שניתן לצאת מהם באמצעות הנצרות – עיר האלוהים.
- בעיה נוספת היא שוויון בסיסי בין בני-אדם, הובס טוען כי עפ"י הטבע בני האדם שווים, אין אנשים רמים מעם. במצב הטבע, אדם חיים בחרדה מתמדת לבטחונם האישית, ולפיכך מונעים מעל לכל דבר מחוסר בטחון עצמי קבוע. בטחון אינו רק במובן הפיזי, אלא גם במובן הקיומי-כלכלי.
- הפתרון המלאכותי שהציע הובס הוא יצירת "אמנה חברתית", מצב בו בני האדם מתלקדים ומחליטים שהם יהיו הריבון, לא מתוך אמונה בקבוצה, אלא שהם מבינים שחייבת להיות מסגרת מדינית שתקבע כללים, חוקים ונורמות. בכך, בני-האדם דורשים בטחון מן המדינה, ואם זו עומדת בדרישה זו – יש לה לגיטימיות, ואם לא, אז היא בבעיה. המשטר הטוב ביותר, לדעתו של הובס, הוא משטר אבסולוטי, מכיוון שמשטר לא אבסולוטי (כמו רפובליקה או דמוקרטיה) חסר בעל-בית יחיד, וזהו פתח למאבקים בין קבוצות שונות.
- הנקודות העקרויות שעולות מהנחותיו של הובס, הם:
 - א. ראשית, כל אדם מעצם טבעו הוא אינדיבידואליסט אשר טובתו האישית מנחה אותו. האדם יתאחד עם החברה רק אם זה ישתלם לו.
 - ב. אדם נולד עם תבונה-תכליתית ולא מוסרית (כפי שסברו סקרסט או הסטואה).
 - ג. משנתו של הובס היא אוניברסאלית, הוא סבור שדבריו משותפים לכל המין האנושי.
 - ד. בני האדם נולדו באופן טבעי שווים.
 - ה. המדינה היא תוצר מלאכותי, היא לעולם איננה קדושה אלא אמצעי בלבד (להבדיל מאריסטו שסבר שהמדינה קדמה ליחיד).

הובס מונע ע"י מטרתה אידיאולוגית ברורה, הוא היה מתומכיו וקורביו של המלך צ'ארלס הראשון והתנגד למהפכה נגדו. טענת הפרלמנט כנגד המלך היתה שהוא פגע בזכויות, הובס אמר על כך שלמלך יש הצדקה לכך שהרי פגיעה בזכויות אלו תביא לבטחון. הבעיות עם הובס הם מן הסוג שתואר לעיל:

- מי אמר שמשטר אבסולוטי הוא הטוב ביותר?
- האין בכך שראשו של צ'ארלס הראשון נערף, ומחליפו נתן לעם בטחון, הוכחה לכך שמשנתו של הובס מוטעית?
- מה בדבר אנשים שהמדינה לא מגנה עליהם?

הובס יצר סוג של שיח שבונה את היסודות למחשבה הפוליטית הנאגלו-סכסית והמדרינית, שהיא עומדת בניגוד גמור למחשבה הקלאסית אשר החלה בכלל, לעומת הפרט. וכך יצר את התפיסה לפיה המדינה היא תוצר מלאכותי (כך גם המשנה הקפיטליסטית).

ג'ון לוק

המאפיינים הקיימים בהובס, קיימים גם בג'ון לוק – אינדיבידואליזם, שוויון, אוניברסליזם וכו'. לוק מסכים גם לשימוש במושגים של "מצב טבע", "אמנה חברתית" ו-"מצב מדיני". ההבדל הברור בין הובס לבין לוק הוא בהנחת היסוד שלהם באשר לטבע האדם. לוק הרבה יותר אופטימי, הוא סבור שבני האדם מוסריים. לוק מקבל את ההנחה אשר רווחה בסטואה לגבי טבעו של האדם.

מצב הטבע, לדידו, אינו מושלם אך איננו נורא כל-כך.

הצירים העיקריים בהם בוחנים את תרומתו של לוק למחשבה הפוליטית המערבית-ליבראלית הם להלן:

- החירויות / הזכויות הטבעיות.
- הסובלנות הדתית והפוליטית – לוק הוא צומת מרכזי בעיצוב השיח הסובלני.
- הפרדת הרשויות – לוק הוא אבי תורת הפרדת הרשויות המערבית.
- הזיקה העמוקה ובלתי ניתנת להפרדה בין מערביות-ליבראלית לבין קפיטליזם. כל אדם שהוא ליברל, הינו בהכרח קפיטליסט.

חיבור ארבעת הצירים יאפיין את לוק כאבי העולם הליבראלי (יותר מדמוקרטי). העולם המערבי היה ליבראלי הרבה לפני שהיה דמוקרטי. כשמדברים על דמוקרטיה, הכוונה היא לדמוקרטיה ליבראלית – כל זאת נכון לגבי המערב, אך מי שמכיר את המורשת הפוליטית מבין שאין זה זהה אלא אף מנוגד, לעיתים הם אף אויבים מוצהרים, הדמוקרטיה והליברליזם.

עקרונות ליבראליים מרכזיים הם הגבלת השלטון דרך הפרדת הרשויות, עיתונות, חירויות הפרט (עקרון אנטו-דמוקרטי).

הדמוקרטיה הקלאסית מעמידה במרכז את הפוליס, המדינה, העם. בזמנו של לוק, במהלך המאה ה-17- הבשילו עקרונות הליבראליזם והדמוקרטיה מתוך המערך הנוצרי-פרוטסטנטי.

החיבור בין ליבראליזם ורפובליקניזם הוא המשטר המעורב. במציאות של המאה ה-20, כל חברה ליבראלית ממש היא חברה שיש בה משטר דמוקרטי עקיף בצורה זו או אחרת. לא בכדי, שהליבראליזם התחבר ברבות השנים עם הדמוקרטיה.

מאחר ולוק אופטימי יותר מהובס הוא אינו רואה סיוט באלטרנטיבה למדינה, קרי, מצב טבע (העדר מדינה) נתפס ע"י הובס כסיוט, אך לוק אינו רואה זאת כך.

האדם מטבעו לא משתמש בתבונה במלוא יכולתו. אליבא דלוק, שהיה אדם דתי, כל אדם נברא בצלם אלוהים ואת הליבראליזם לוק מתפח דרך הדת. האדם, מבחינתו, הינו יצור מוסרי בעל בחירה, אלוהים מצפה ממנו לעשות טוב ולהרחיק כל רע. זהו צלם האלוהים. האדם איננו א-מוסרי מטבעו. עפ"י חוקי הטבע, אם רוב האנשים יעזרו בתבונתם, הם יהיו מוסריים. 'לא תרצח', לדוגמה, הינו ציווי אינטואיטיבי.

מסקנה: במדינה ללא חוק, אין אנרכיה, אלא ישנם חוקים טבעיים-מוסריים. מכאן, עולה השאלה לשם מה צריך מדינה? לוק משיב על כך שחלק מן האנשים אינם פועלים עפ"י חוק הטבע ולכן צריכים הם מסגרת שתפתח את חוק הטבע, תיצור נורמות מוסריות ומוסכמות בין אדם לחברו. בבסיס כל מערכת משפטית ראויה, חייב לעמוד חוק הטבע המוסרי-אוניברסאלי. אין לחוקק חוק הסותר את חוק הטבע.

היאמנה החברתית של הובס היא ההיפך ממצב הטבע. לעומת לוק, אשר אצלו המערכת הפוליטית היא פיתוח הקודים עבור חוק הטבע. כאשר המדינה מחוקקת חוק הפוגע בחוק הטבע, אצל הובס אין חיה כזו, אך אצל לוק לבני-האדם יש חירותיות מעצם חוק הטבע, והמדינה באה לטפח ולהגן על חירויות אלו, ולכן אין היא יכולה לפגוע בהן. זוהי הצהרה דמוקרטי-ליבראלית. הכרזת העצמאות מתחילה עם מילותיו של לוק, לא ניתן לפגוע בזכויות טבעיות יסודיות. זהו בסיסה של הדמוקרטיה הליבראלית.

עפ"י לוק כל בני-האדם, מעצם היותם בני-אדם, זכאים לחיים, חירות וקניין. אין לפגוע בחיי אדם ללא סיבה מוצדקת. כך גם בחירותו (ע"ע החוקה האמריקאית), וקניינו (Without due cause).

ליבראליזם וקפיטליזם

אחת החירותיות הטבעיות, היא זכות הקניין. רכוש שהגיע לידך, זכאי אתה להנות ממנו. הגנת הקניין עפ"י לוק היא הגנה דתית. אלוהים, לדידו, הטיל על האדם הראשון תפקיד – ליצור בטבע, האדם ממשיך את מפעלו של אלוהים, ואם האדם עובד הוא הופך בכך את הקניין לשלו, זה חלק מאישיותו. זוהי תפיסה קאלוויניסטית.

האם מושגיו של לוק תקפים בעולם של המאה ה-19, בו הקפיטליזם שינה צורה, מ-אישי (יצרנים קטנים) לחברות ענק? בסוף המאה ה-19, התבררה הזוועה לליבראליזם באנגליה, של מחיר המהפכה התעשייתית, ואלו הגיעו למסקנה כי קפיטליזם טהור יש לו מחיר מוסרי-חברתי-פוליטי גבוה מדי. מבחינה מוסרית, אנשים איבדו צלם אדם. במערב גדלה התובנה כי זהו חומר נפץ חברתי ופוליטי. כתוצאה מכך, חוקקו חוקים חברתיים, ונוצרה מדינת רווחה המעבירה ממי שיש לו, למי שאין לו. כאן עובר חוט השני בין הימין לבין השמאל, שמאל הדוגל ברווחה וצמצום פערים, לעומת ימין אשר איננו מעוניין בהגבלת השוק.

סובלנות דתית ופוליטית

הולנד היא אי של סובלנות (ירוקה), אנשים אשר עברו את סבל האינקביזיציה היגרו לשם. כך גם לוק, והשפעת המקום היוותה השראה לכתובת איגרת, בה הוא מבחין בין מדינה לכנסייה. תפקיד הכנסייה הוא להביא לגאולת הנפש, אל לה לכפות (וכך גם לכל מסגרת דתית אחרת), כי אמונה בעל-כורח היא חסרת ערך. המדינה, מאידך, היא בעלת מנגנון של כפייה, תפקידה לדאוג לחיים הארציים.

אם הכנסייה נעזרת בשירותי הכפייה של המדינה, היא בוגדת ביעודה. לוק טוען כי בני-ישראל הקדומים הינם מקרה יוצא דופן. במקרה זה, הדת והמדינה הם אותו הדבר, חוקי המדינה הם חוקים דתיים. אך במצב נורמלי, הכנסייה היא במסגרת המדינה, כאמור לעיל.

סובלנות דתית היא מצב בו יש רוב ומיעוט. לרוב יש כח לכפות כוחו על המיעוט, אך נמנע מכך, מתוך כבוד לאישיות שבמיעוט, ולאמונה עצמה. סובלנות כרוכה בסבל, קרי, למרות ידיעתך כי הינך צודק אין אתה כופה את דעתך. לדידו, לסובלנות שכזו יש מספר יוצאים מן הכלל:

- מקרה בו המיעוט מבצע פעילות פוליטית חתרנית.
 - כשאמונה דתית היא סתירה לחוק הטבע (כגון העלאת אלמונות על המוקד).
 - סובלנות דתית צריכה להיות כלפי מיעוטים דתיים – יהודים או מוסלמים, אך לא כלפי אתאיסטים, מכיוון שאתאיזם הורס את תשתית החברה. אך לא כך כיום בעולם המערבי. לא רק חופש דת אלא חופש מדת. העולם הליברלי צמח צמח במידה רבה לאור סוגיית מאבקי הדת, מלחמת הדת, סוגיית הסובלנות הדתית הפכה להיות יסוד היסודות של סובלנות פוליטית, ושל הגנה על מיעוטים.
- בל נטעה – אין לקשור בין סובלנות דתית ובין הפרדת דת ממדינה. יכולה להיות סובלנות דתית גם באנגליה, למשל.

הפרדת הרשויות

מה עומד ביסוד תורת הפרדת הרשויות לוק? ראשית, לוק מכניס לתוך מוסד הקניין גם את **חירות האדם**, וסבור שעל המדינה לפתח את החוק הטבעי כדי להגן על קניינו של האדם. שלטון החוק, הוא **מימוש רחב יותר ומקיף יותר של החוק הטבעי**, שיצא מ"סמכותם" של בני האדם ועבר למדינה. בכל פעם, יש לשאול האם חוקיה של המדינה תואמים את החוק הטבעי.

מתוך כך, ובאופן לוגי, עולים סוגי השלטון השונים האפשריים. כל עוד ישנה הפרדת רשויות – גורם שתפקידו לחוקק, וגורם נפרד שתפקידו לאכוף – יש בכך כדי למנוע ליקויים עתידיים. לעומת ריכוז כח השלטון כולו, ביד נסיד אחד, **"שוב אין למצוא שופט"** אומר לוק, האנשים לא יוכלו למצוא סעד. כללו של דבר, **צריכה להיות מסגרת שתוכל למנוע ולהגן מפני עריצות**.

מוסיף לוק ואומר **"כי הסובר [הובס] שהשלטון המוחלט מביא תיקון לשפלות טבע האדם, דיו לקרוא בהיסטוריה של דורנו או של כל דור אחר, ינוכח לדעת שהאמת היא להיפך מזה"**.

אם כן, הבסיס בתורת הפרדת הרשויות עפ"י לוק היא מניעת ריכוז יתר של עוצמה פוליטית בידי גורם אחד. יותר מכך, אומר לוק כשהוא דן ברשויות עצמן בספרו, כי גורם אחד לא יכול לעבוד בצורה מספיק יעילה אלא צריך שיהא טיפול שונה של גורמים שונים.

מה הן הרשויות שצריכות להיות? לוק טוען שצריכות להיות שלוש רשויות:

- **הרשות המחוקקת** – נציגי העם, הפרלמנט. לדעת לוק, זוהי הרשות החשובה ביותר. אך בכ"ז יש להגביל רשות זו, אל לרשות המחוקקת למשול בצורה שרירותית. כן, אסור לרשות לקחת חלק מקניינו של אדם ללא הסכמתו – כלומר, אסור לה לגרוע מזכויות טבעיות. מטרתה של רשות הזו היא **רפובליקנית**, לטובת הציבור.
- **הרשות המבצעת (שופטת)** – תפקידה לבצע את החוקים ולשפוט.
- **הרשות הפדרטיבית** – הרשות שתפקידה לבצע את קבלת החלטות הפוליטיות לטובת הקהילה (ממשלה).

השפעתו של לוק על המערב היתה עצומה, בייחוד בכל הקשור להפרדת הרשויות. שיאה של השפעה זו הגיע **במהפכה האמריקאית**. האבות המייסדים של האומה האמריקאית (כגון ג'פרסון ו-מדיסון) הפכו את רעיונותיו של לוק ממשוהו כללי תיאורטי לדבר מוחשי וברור.

ההבדלים בין אנגליה וארה"ב בראי הפרדת הרשויות

אנגליה: אין חוקה פורמאלית, אלא חוקה מטריאלית – ההולכת ומתפתחת עם הזמן. ביהמ"ש הוא חלק מן הפרלמנט, אי לכך אין מקום לביקורת שיפוטית.

ארה"ב: ישנה חוקה פורמאלית, הנותנת עוצמה גדולה לביהמ"ש העליון. לפיכך, ביהמ"ש יכול בדרך של ביקורת שיפוטית להגביל את הנשיא ואת הפרלמנט.

ארה"ב: הפרדת רשויות נוקשה בין הרשות המבצעת לרשות המחוקקת. הציבור האמריקאי בוחר הן בנשיא, והן בחברי הרשות המחוקקת (שני הבתים). עובדה זו יוצרת מצד אחד עוצמה גדולה לרשות המבצעת (לא ניתן להדיח את הנשיא בהצבעת אי-אמון).

אנגליה: השיטה פרלמנטרית, כך שמי ששולט בפרלמנט שולט בממשלה. לכאורה, ראש הרשות המבצעת (שהוא איננו ראש המדינה) תלוי בפרלמנט מכיוון שאלו יכולים להדיח אותו בהצבעת אי-אמון. על פניו נראה כי כוחו של ראש הרשות המבצעת חלש יותר מכוחו של נשיא בארה"ב. מאידך, ראש רשות מבצעת בשיטה פרלמנטרית יכול להיות הרבה יותר חזק מראש הרשות המבצעת בשיטה נשיאותית, מכיוון שזה תלוי לא רק בשיטה אלא גם במרכיבים אחרים – כגון, שיטת בחירות, תרבות פוליטית, משמעת סיעתית (שאיננה קיימת בארה"ב).

ארה"ב: המיומנות החשובה ביותר שנדרשת מנשיא אמריקאי זו מיונות הפשרה. הוא צריך להפעיל יכולות אישיות בסחר מכר קבוע עם מאות אנשים, וזאת כדי לתמרן את דרכו.

מחשבה מדינית במאה ה-18 - תרבות ההשכלה

רקע

תקופת ההשכלה באירופה משמעותה בעיקר על צרפת, אנגליה וגרמניה. אלו הם שלושת המקומות המרכזיים הקשורים בעידן ההשכלה. מה הם המאפיינים של תקופה זו ?

המציאות דאז היתה משטרים אבסולוטיים, כגון צרפת ופרוסיה. באנגליה, כבר במאה ה-18 היה ברור שהמאבק בין הפרלמנט למלך הוכרע, וישנה מלוכה-חוקתית.

תקופת ההשכלה היא המשך למהפכות הגדולות שהיו קודם לכן. כל השינויים הרעיוניים התנקזו להשקפת עולם שמעמידה במרכז את האדם החושב, הסקרן, שלא מונע ע"י אמונות הבל ומוכן להביא קידמה לעצמו ולחברה. התפיסות הן מאד אופטימיות, הראיה היא שכל דור הולך קדימה למקום טוב יותר מאשר קודמיו. **הקידמה מקורה בחינוך, תרבות והשכלה.**

דמות-על בעידן ההשכלה הוא הפילוסוף הצרפי **וולטר**. וולטר ביקר בחריפות של המשטר האבסולוטי הקיצוני, את הכנסייה ואמונות ההבל ועלה את קרנה של הקידמה הטכנולוגית.

המאה ה-20 סתמה את הגולל על התפיסה לפיה כמה שיותר מדע, טכנולוגיה וקידמה משמעותה גם יותר מוסר. זוהי הנקודה בה נותר העידן **הפוסט-מודרני**.

שני ההוגים הנחשבים ביותר בעידן ההשכלה בצרפת, הם :

• **מונטסיוקיה.**

• **רוסו.**

באנגליה, דמות-העל בעידן ההשכלה הוא **עמנואל קנט**. קנט יצר מהפכות רעיוניים בלתי רגילים, אחת מאמרותיו היתה שסיסמת ההשכלה היא **"העז לדעת"**.

בגרמניה, **משה מנדלסון** ("אבי ההשכלה היהודית") והפילוסוף **עמנואל לסינג**.

מונטסקייה

מונטסקייה הוא שילוב של פילוסוף וסוציולוג. כסוציולוג, הוא ללא ספק אחד מאבות התחום העתידי שיקרא סוציולוגיה. מונטסקייה עסק בשאלות ובהבדלים בין חברות, השפעות גאוגרפיות וכלכליות על אנשים. אך מעבר לכך, מונטסקייה הוא גם הוגה דעות, בעל עמדה נורמטיבית משלו.

ההשפעה הגדולה ביותר על מונטסקייה באה מאריסטו, וההשראה לספרו **"רוח החוקים"**. לפני כן כתב מונטסקייה חיבור נוסף הקרוי **"מכתבים פרסיים"**. בשני החיבורים הני"ל, מונטסקייה עוסק במידה רבה בשאלת המשטר הראוי, אלא שב"מכתבים פרסיים" זה נעשה בצורה של רומן במכתבים ולא בצורה של מאסה פילוסופית-רעיונית. כך מותח מונטסקייה ביקורת על המלך לואי ה-15 שליט צרפת.

ברוח החוקים, מונטסקייה בעצם בא לבדוק בצורה השוואתית סוגים שונים של משטרים תוך הצבעה על כך שלא לכל חברה מתאים אותו המשטר. ישנן חברות שמתאים להם משטר של מלך חזק, ומאידך חברות שמתאימות למשטר דמוקרטי, הכל תלוי בסוג החברה, החינוך וכו'.

מונטסקייה אמנם אריסטוטלי, כמו הרמב"ם ואקווינס, אך המיון שהוא עושה לסוגי משטרים, שונה. מונטסקייה עושה הבחנה בין **שלושה סוגי משטרים** (כמו המודל המשווה של אריסטו):

• **מונרכיה** – שלטון המבוסס על מלך חוקתי, הפועל עפ"י נורמות. הכבוד וההדר הם הביסוס לשלטון זה, ולא הפחד.

• **טירניה** – שלטון עריצות המבוסס על פחד וצייתנות.

• **רפובליקה** – המשטר הראוי (יכול להתקיים גם בדמוקרטיה וגם במונרכיה-חוקתית!). הדגש הוא **הסגולות הטובות של האנשים**, חינוך למעלות טובות ואהבת החירות. לדידו, קשה להקים משטר כזה מכיוון שזה דורש השקעה מאסיבית בחינוך, אך מונטסקייה סבור כי משטר זה בסופו של דבר נושא פירות.

בין שאר הדיונים של מונטסקייה על סוגי המשטרים, הוא עסק בדרכים בהם ניתן להחליש משטר, לצד דרכים בהם ניתן להגן ולבסס משטר.

לדידו, דמוקרטיה חייבת את המידות הטובות אצל האזרחים, דבר הדורש חינוך וסוג מסויים של כלכלה (בחברה ענייה, כמו אריסטו, לא ניתן לנהל דמוקרטיה) – מידה מסויימת של **רכוש פרטי** (אפוליטאה), אך יש להשמר מפער מעמדי.

מונטסקייה סבור כי הפוליטיקה מפתחת רוח של **חירות** בקרב בני האדם, בייחוד בדמוקרטיה. השאלה היא מהי חירות ? חירות איננה לעשות ככל העולה על רוחו של האדם, אלא היא דורשת מידה מסויימת של ריסון. בכך מפתח מונטסקייה דרך שהיא **סינטזה דמוקרטית-ליברלית-רפובליקנית**.

בעולם המערבי, יש שני סוגים מקובלים של דרכים להגדרת הדמוקרטיה הליבראלית:

- **דמוקרטיה ליבראלית אינדיבידואליסטית** – הדמוקרטיה המוכרת לנו כיום. קרי, העמדת הפרט במרכז. השילוב בין דמוקרטיה וליבראליזם מוטה לכיוון הדמוקרטיה, ואת הליבראליזם מפרשים בצורה אינדיבידואליסטית. המדינה היא האמצעי בזמן שהאדם הוא המרכז. התפיסה הזו גורסת כי תפקיד המדינה הוא לספק שירותים, המדינה צריכה להיות ניטרלית (לא מעורבת בהגדרת ה'טוב' הציבורי), ועליה לשמור על הוגנות פרוצדוראלית. הנחות יסוד אלו הינן הובסיאניות ו-לוקיאניות.

- **דמוקרטיה ליבראלית רפובליקנית** – התפיסה הזו מנסה לשלב שלוש מורשות. המורשת הדמוקרטית, המורשת הליבראלית, והמורשת הרפובליקנית. תפיסה זו אומרת כי דמוקרטיה ליבראלית איננה יכולה להעמיד רק את הפרט במרכז, היא חייבת לשלב בין ערכי חירויות הפרט, לבין ערכים כמו טובת הציבור הנעלה – **סגולות אזרחיות**. השילוב, איננו סתירה. הזרם הזה כיום בארה"ב נקרא "קומוניטריזם" (קהילתניס). **האפשרות היותר טבעית לעשות חיבור בין יהדות אורתודוקסית לבין דמוקרטיה ליבראלית, מצויה בתפיסה זו.**

כל מי שהינו ליבראל (כמו מונטסקייה), חרד לחירויות הפרט. הוא איננו מעוניין שיבוא מצב שבו יגיע גורם כלשהו וידכא אותן. אך לא כל מי שחרד לחירויות אלו, נותן את מלוא הדגש להן, אלא יש את אלו המשלבים זאת עם הסגולות האזרחיות.

הכיוון של דמוקרטיה ליבראלית רפובליקנית, הוא לב התזה של מונטסקייה. הוא סבור כי מדינה רפובליקנית ראויה צריכה לחזק ערכים של חוקים, קרי דברים שטוב לעשות ולא רק דברים שנעים לעשות.

דיון חשוב מאד שמקיים מונטסקייה זה על הקשר שבין **אקלים** לבין חוקה, תרבות, כלכלה וכו'. לדעתו יש קשר בין סוג האקלים בחברה לבין התרבות, כיוון שמדינות צפוניות נוטות ליותר דינמיות מאשר מדינות דרומיות. שנית, מונטסקייה סוקר את **היחס בין דת לבין משטר**. בעריכת השוואה בין דתות שונות, מוצאים כי רעיונות דתיים מושפעים מן החברה והתרבות, אך מאידך רעיונות אלו גם מעצבים את החברה והתרבות. למשל, טוען מונטסקייה, שיש קירבה הרבה יותר גדולה בין העולם הדמוקרטי לבין הנצרות, לעומת זאת יש ניגוד גדול בין האסלאם לבין הדמוקרטיה הליבראלית. מבחינה זו, מונטסקייה, כסוציולוג פוליטי, עוזר לנו להבין עד כמה אי-אפשר להתעלם מתרבות ואמונה דתית כאשר באים לעצב סוג של מערכת חוקתית.

שלוש הרשויות

האם מונטסקייה מחייב הפרדת רשויות נוקשה? יש לציין כי בספרו הוא אינו נוקט במונח "שלוש רשויות". מונטסקייה נוקט בעמדה של הפרדה פונקציונאלית בין הרשויות, ומחלק לכל אחת מהן תפקידים.

- היו שפירשו את דבריו כמתכוונים להפרדה נוקשה, בייחוד אבות החוקה האמריקאית (39 שנים אחרי מותו של מונטסקייה).

- פשט הכתובים של מונטסקייה מושך לכיוון של הפרדה גמישה, כמו בבריטניה. לדוגמא, ישנם חוקים אשר יכולה לחוקק הרשות המבצעת.

הסיבה להפרדת הרשויות היא למען מניעת ריכוז-יתר של כוח, אשר יכול להוביל לעריצות. הפרדת רשויות מגנה על חירויות.

הפרדת הרשויות הקיימת במערב בימנו מושפעת מכמה שורשים:

- **העולם הקלאסי** (לא האתונאי – שם לא היתה הפרדה, הכח היה בידי העם), כגון ספרטא, הרפובליקה הרומאית, התורה הקונסטטיטוציונית של אריסטו.
- **העולם הדתי** – המוסדות השונים ביהדות, כגון מלך; כהן; נביא; בית-דין. אמנם אין כאן הפרדה כפי שאנו מגדירים אותה, אך ישנם איזונים. בעולם הנוצרי ניתן למצוא לכך שורשים בתורת שתי החברות, פולמוס האיננוסטטורה.
- **המחשבה המדינית האנגלו-סכסית** – ראשיתה בגיון לוק והמגנה-כרטא, והתממשותה בארה"ב.

ז'אן ז'ק רוסו (1712-1778)

לצד מונטסקייה, רוסו הוא אחד מן ההוגים החשובים ביותר ובעל השפעה עצומה בשיח של המאה ה-19 וה-20. רוסו מציג דגם שונה ממונטסקייה, הקרוי **דמוקרטיה רפובליקנית**, דגם אנטי-ליבראלי.

רוסו כתב שלושה חיבורים חשובים:

- א. **מאסה בדבר מקורות אי-השוויון**.
- ב. **אמיל** – אחד הספרים המרכזיים בתאוריה החינוכית עד ימנו, בעל השפעה עצומה על הפילוסופיה של החינוך.
- ג. **האמנה החברתית** – הספר הפוליטי החשוב ביותר מן המאה ה-18.

מהי התזה של רוסו ?

רוסו טוען כי האדם מעצם טבעו הוא בעל רצון להנאות אישיות (הובס). אדם במצב הטבע הוא אדם יצרי, לא אינטקטואל, מושפע מחוויות מיידיות, חי בפשטות. מאידך, אדם המצוי בחברה מאורגנת, נהיה מושחת ומתרחק מן המצב הטבעי שלו, סיאוב. כאן מתעוררת השאלה כיצד ניתן בכ"ז להציל את האדם ולהחזיר את הגלגל לאחור, בהנחה שאכן הוא לא נולד רקוב ?

רוסו חי בצרפת האריסטוקרטית והמתוחכמת של המאה ה-18. תקופה זו מבטאת מצד אחד קידמה, ומצד שני ריקנות. רוסו אינו מציע חזרה לטבע אלא נסיון ליצור סוג אחר של אדם, מן "הנדוס" חברתי. כלומר, יצירת חברה שלא תשוב ותעשה את השגיאות שעשתה החברה עד כה.

אמיל: רוסו עוסק באדם כפרט. הוא מעלה ביקורת כנגד מערכות חינוך אשר משתדלות בכל כוחן לדכא את סקרנותו הטבעית של הילד. הדרך האלטרנטיבית היא לקחת את הילד וללמדו בצורה חוויתית-פרטנית, להעמידו בסיטואציות אשר יביאוהו לשאול שאלות, ולאפשר לו להגיע לתשובות בעצמו. הרעיון הוא להעמיד את הילד מול חוויות לא מוכרות.

התפיסות של רוסו על דמות האדם הטבעי לפני שהושחת, השפיעו השפעה גדולה על זרם חשוב מן המאה ה-19 הקרוי "רומנטיקה". התנועה הרומנטית באירופה במאה ה-19 דיברה על הניגוד בין העיר לבין הכפר, בין הטבע לבין התחכום האנושי, בין העבר לבין ההווה, בין הרגש לבין השכל. התנועה הרומנטית טענה שהמערב הלך רחוק מדי לכיוונים רציונאליים-מתוחכמים מנוקרים ולא חוויתיים. **התשובה היא חזרה לטבע, לרגש.** התנועה הרומנטית השפיעה על חשיבות הפוליטיקה, חשיבות הלאומיות, הדגשת התום הטבעי וכו'. לכך היו הרבה השפעות חיוביות אך גם הרבה השפעות שליליות – וביניהם, **הפאשיזם והנאציזם.**

האמנה החברתית: רוסו קובע כי האדם נולד חופשי, ובכל מקום שרוי הוא באזיקים. רוסו בעצם מציג את שאלת החירות האנושית. טענתו היא שצריך להבחין בין שני סוגי רצונות של בני-אדם:

- רצון הכללי.
- הרצון הכללי.

חברה רגילה מבוססת בד"כ על כלל של רצונות אינדיבידואליים. כל אחד רוצה את מה שטוב לו. זהו כלל הרצונות. מאידך טוען רוסו שבכל אדם יש גם רצון כללי, איזשהו מכנה משותף בין בני האדם השואף לעשות את הדבר הנכון, ולא הדבר הנעים. מעין מאבק בין יצר טוב ליצר רע. האדם ניצב מול הקונפליקט העצום בין הדברים הנעימים לו, לבין הדברים שהוא יודע שעליו לעשות כי הם ראויים.

לדעת רוסו, הרצון האמיתי של הפרט הוא תמיד רצון חברתי. האדם נולד עם נטייה חברתית מושרשת, ויש לו רצון אמיתי לעשות מה שטוב לחברה, אלא שהחינוך, התרבות והחברה הרסו זאת, ויצרו אנשים אגואסטים אשר מעדיפים את טובתם האישית, מאשר את טובת החברה.

רוסו קובע כי צריך לברוא חברה אחרת, להנדס את החברה מחדש, כדי ליצור חברה אמיתית המבוססת על טובת הציבור האמיתי.

כללו של דבר, רוסו הוא דמוקרט רפובליקני.

דמוקרט כיצד ? כי הוא מעוניין בחברה דמוקרטית בעלת אמנה חברתית (לוק, הובס) שמטרתה יצירת חברה של אמת שבה לא קיימים פערים חברתיים משמעותיים (יש לציין כי הסוציאליזם של המאה ה-19 מקורה כאן!). רפובליקני כיצד ? כי הוא מעוניין בטובת הציבור **האמיתי**. יש צורך ביצירת רוב מחונך, כדי שיעשה את הדבר הנכון.

מה דינם של המעוניינים בטובתם האישית ? רוסו טוען שצריך להראות להם את האור, לחנכם מחדש ! "כל מי שלא מבין מהי החירות האמיתית, צריך להכריח אותו להיות חופשי".

המסקנות העולות מכאן הן שתיים:

- משנתו של רוסו היא דמוקרטית. הוא השפיע בצורה עצומה על התפתחות החשיבה הדמוקרטית במאות ה-19-20.
- תפיסותיו של רוסו על חירות אמיתית-פנימית, השפיעו מן העבר השני על תנועות טוטאליטאריות (כמו הקומוניזם).

עידן המהפכות של סוף המאה ה-18 - כולל מהפכה תעשייתית, ושתי מהפכות פוליטיות:

- **המהפכה האמריקאית** – 1776 היא השנה בה הוקמה ארה"ב. הקמתה הושפעה מעידן ההשכלה, רעיונות על חירות, ערכים חברתיים, תפיסות של מונטסקייה וג'ון לוק.
- **המהפכה הצרפתית** – החלה בכיוונים מתונים ב-1789 של בלימת המלוכה האבסולוטית, והתגלגלה מהר מאד לדינמיקה של קיצוניות. בשיאה עמדו המהפכנים ונופפו באמנה החברתית של רוסו. אם רוסו אמר שצריכים להכריח להיות חופשיים, אז גם הם יהרגו דרך הגליוטינה ויחנכו את החברה מחדש. יש כאן משום עיוות דבריו של רוסו, הוא גרס כי אם הבודדים אינם מבינים, אזי הרוב יחנכם. במהפכה הצרפתית, הבודדים חנכו את הרוב.

דמוקרטיה, ליברליזם, כיוונים רומנטיים ולאומיות (ערך ריבונות העם) הפכו למעין דת.